

หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน

ประวัติศาสตร์ไทย

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ - ๖

กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม
ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ

หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน

ประวัติศาสตร์ไทย

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔-๖

กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม
ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑

ลิขสิทธิ์ของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

กระทรวงศึกษาธิการ ถนนราชดำเนินนอก เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ๑๐๓๐๐
โทรศัพท์ ๐ ๒๒๘๘ ๕๗/๓๓

สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา ดำเนินการจัดทำต้นฉบับ

ISBN 978-616-461-481-9

พิมพ์ครั้งที่ ๑

พ.ศ. ๒๕๖๗

จำนวน ๓๐,๐๐๐ เล่ม

จัดพิมพ์โดย องค์การค้ำของ สกสค.

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ สกสค. ลาดพร้าว

๒๒๔๙ ถนนลาดพร้าว แขวงสะพานสอง เขตวังทองหลาง กรุงเทพมหานคร ๑๐๓๑๐

โทรศัพท์ ๐ ๒๕๑๔ ๔๐๓๓ ต่อ ๓๑๘

www.suksapan.or.th

ตามที่กระทรวงศึกษาธิการได้ประกาศใช้หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. ๒๕๕๑ ได้มีการพัฒนาหนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐานประวัติศาสตร์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ - ๖ โดยมีผู้ทรงคุณวุฒินับสิบท่านได้เป็นผู้เขียน ผู้จัดทำสาระการเรียนรู้ กิจกรรมเสนอแนะและคำถามท้ายบท บรรณาธิการ โดยมีศาสตราจารย์ประเสริฐ ณ นคร อดีตนายกรัฐมนตรีสถาน ราชบัณฑิตยสถาน ราชบัณฑิตยสถาน ราชบัณฑิตยสถาน ผู้ล่งลับเป็นผู้ตรวจเนื้อหา หนังสือเรียนเล่มนี้ได้ใช้กันแพร่หลายในโรงเรียนและได้รับการยอมรับมาเป็นเวลานาน

อย่างไรก็ตาม เหตุการณ์บ้านเมืองในปัจจุบันได้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก ได้แก่ การสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร และการเฉลิมฉลองราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว เกิดการบิดเบือนประวัติศาสตร์เพื่อเป็นเครื่องมือของขบวนการล้มล้างการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุข การประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๖๐ การเข้ามามีอิทธิพลครั้งใหม่ของมหาอำนาจในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเหตุการณ์อันเป็นประวัติศาสตร์ร่วมสมัยที่เพิ่มเติมเปลี่ยนแปลงไปเป็นอันมาก รองนายกรัฐมนตรีด้านสังคม (นายอนุทิน ชาญวีรกูล) จึงมีนโยบายให้ดำเนินการส่งเสริมการสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ไทยให้ถูกต้อง เหมาะสม และทันสมัย เพื่อให้นักเรียนสามารถนำมาปรับใช้กับปัจจุบันและอนาคตต่อไป ทำให้มีความจำเป็นที่ต้องปรับปรุงเพิ่มเติมเนื้อหาของหนังสือเรียนเล่มนี้ให้เหมาะสมและทันสมัย การปรับปรุงเพิ่มเติมเนื้อหาของหนังสือเรียนเล่มนี้ยังคงสอดคล้องกับหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. ๒๕๕๑ ดังนั้นโครงสร้างของหนังสือเรียนคือเนื้อหาสาระสำคัญ ๗ หน่วยและ ๑๔ บท ยังคงเดิมมิได้เปลี่ยนแปลงแต่ประการใด แต่มีการปรับปรุงเพิ่มเติมเนื้อหาของหนังสือเรียน ดังนี้

๑. ปรับปรุงเนื้อหาหน่วยที่ ๑ ประวัติศาสตร์กับช่วงเวลา และวิธีการทางประวัติศาสตร์ ให้มีความทันสมัยเป็นวิทยาศาสตร์มากยิ่งขึ้น โดยเพิ่มเติมเนื้อหาวิธีการวิเคราะห์หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ จริยธรรมและความไม่เชื่อสตัยของนักประวัติศาสตร์ ในการวิพากษ์และการตีความหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เพิ่มเติมเนื้อหาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เป็นลายลักษณ์อักษรของไทยที่ได้รับการยอมรับจากยูเนสโกว่าเป็นมรดกความทรงจำแห่งโลก ปรับปรุงตัวอย่างการใช้ศักราชแบบต่าง ๆ ในเอกสารโบราณของไทยให้นักเรียนสามารถเข้าใจได้ง่ายขึ้น โดยเลือกสรรเอกสารโบราณที่อ่านได้โดยไม่ยากจนเกินไปสำหรับนักเรียน จัดทำคำอธิบาย คำแปล และคำศัพท์ในเอกสารโบราณ เพื่อกระตุ้นให้นักเรียนสนใจเรียนรู้วิถีคิดทางประวัติศาสตร์ (Historical thinking) เสาะแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง (Self - inquiry) อันเป็นทักษะที่จำเป็นสำหรับศตวรรษที่ ๒๑

๒. ปรับปรุงเนื้อหาหน่วยที่ ๒ แนวนโยบายและ การตั้งถิ่นฐานของชนชาติไทย โดยเพิ่มเนื้อหาเมืองศรีเทพมรดกโลกทางวัฒนธรรมแห่งล่าสุดของประเทศไทย เพิ่มเติมเนื้อหาเกี่ยวกับอาณาจักรล้านนาเพื่อให้นักเรียนได้มีโอกาสเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (Local history) เพิ่มมากขึ้น อันจะทำให้เกิดความรักและความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตนเองมากยิ่งขึ้น

๓. ปรับปรุงเนื้อหาหน่วยที่ ๓ การเมืองการปกครองของไทยในระบอบประชาธิปไตย โดยเพิ่มเติมเนื้อหาประวัติศาสตร์ร่วมสมัย (Contemporary history) เพิ่มมากขึ้น เพื่อให้นักเรียนได้เห็นวิวัฒนาการและความต่อเนื่องของประวัติศาสตร์ และเข้าใจการเมืองการปกครองของไทยในปัจจุบัน ได้ดียิ่งขึ้น เนื้อหาที่ปรับปรุงเพิ่มเติม ได้แก่ การปฏิรูปการปกครองส่วนท้องถิ่นของไทยในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์อันเป็นรากฐานการปกครองท้องถิ่นของไทยในปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ จากหลักฐานที่เพิ่งได้รับการเปิดเผย ได้แก่ การทุจริตที่ดินพระคลังข้างที่ (สำนักงานทรัพย์สินพระมหากษัตริย์) ของคณะราษฎร ประชาธิปไตยสี่สี ในระหว่างปี ๒๕๕๑ - ๒๕๕๗ การรัฐประหาร ๒๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๗ และประชาธิปไตยไทยในปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๖๒ - ปัจจุบัน)

๔. ปรับปรุงเนื้อหาหน่วยที่ ๔ เศรษฐกิจทุนนิยมในประเทศไทย โดยเพิ่มเติมเนื้อหา การส่งเสริมการบุกเบิกที่ดินและการออกโฉนดที่ดินให้ราษฎรและการยกเลิกระบบไพร่และทาส อันเป็นหมุดหมายสำคัญของพัฒนาการเศรษฐกิจ (Economic development) ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ปรับปรุงเพิ่มเติมเนื้อหาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจร่วมสมัยอันได้แก่ การลดค่าเงินบาท การมุ่งเป็นประเทศอุตสาหกรรมไทยใหม่หรือนิศ์ของไทย การเปิดเสรีทางการเงิน BIBF เศรษฐกิจพอเพียงและปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง การโจมตีค่าเงินบาทและวิกฤติเศรษฐกิจต้มยำกุ้ง วิกฤติเศรษฐกิจสินเชื่อซับไพร์มหรือวิกฤติแฮมเบอร์เกอร์ มหาอุทกภัย ๒๕๕๔ วิกฤติเศรษฐกิจโควิด เศรษฐกิจดิจิทัลของไทย การผลักดันสิบอุตสาหกรรมใหม่ (S - curve) ของไทย ตลอดจนนโยบายเศรษฐกิจประชานิยม (Populist policy) และรัฐสวัสดิการ (Welfare state) เพื่อให้นักเรียนได้เข้าใจและสามารถวิพากษ์พัฒนาการเศรษฐกิจร่วมสมัยของไทยและนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตและการทำงานได้

๕. ปรับปรุงเนื้อหาหน่วยที่ ๕ การต่างประเทศของไทย โดยเพิ่มเติมเนื้อหาประเทศไทยในความขัดแย้งระหว่างมหาอำนาจเก่า-สหรัฐอเมริกากับมหาอำนาจใหม่-จีน อันเกิดจากการพยายามเข้ามามีอิทธิพลของสองชาติมหาอำนาจในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในปัจจุบัน

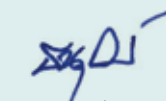
๖. ปรับปรุงเนื้อหาหน่วยที่ ๖ สถาบันพระมหากษัตริย์ไทย โดยเพิ่มเติมเนื้อหาที่มาของสถาบันพระมหากษัตริย์ในแต่ละยุคสมัยอันแสดงให้เห็นถึงการปรับตัวของสถาบันพระมหากษัตริย์ บทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ในการรักษาอธิปไตยของชาติ บทบาทและพระราชอำนาจตามที่กำหนดในรัฐธรรมนูญและประเพณีการปกครอง อันเป็นไปตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๖๐ ซึ่งแบ่งแยกออกเป็นราชการแผ่นดิน (Government affair) และราชการส่วนพระองค์ (Royal affair) ตลอดจนพระราชอำนาจพิเศษ (Royal prerogative) บทบาทในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและเอกอัครราชทูตภักดิ์ บทบาทในการนำการเปลี่ยนแปลง (Leading change) บทบาทในการต่อสู้กับ

ความยากจน บำบัดทุกข์บำรุงสุข และพัฒนาคุณภาพชีวิตของราษฎร บทบาทในการส่งเสริมการบริหารราชการแผ่นดิน การสร้างความเป็นธรรมแก่ราษฎรและสังคมไทย โดยเปลี่ยนแปลงเนื้อหาเกี่ยวกับการถวายฎีกาให้ตรงกับระเบียบปฏิบัติในปัจจุบัน และการเจริญพระราชไมตรีกับนานาประเทศ ทั้งนี้ เนื้อหาได้ปรับปรุงให้มีความทันสมัย เป็นปัจจุบัน สร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์

๗. ปรับปรุงเนื้อหาหน่วยที่ ๗ วัฒนธรรม ภูมิปัญญาไทย และบุคคลสำคัญ โดยเพิ่มเติมเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ศิลปะ (Art history) เพื่อให้นักเรียนเกิดความรู้ความเข้าใจและความชื่นชมในสุนทรียภาพและความงดงามของศิลปกรรมทางประวัติศาสตร์ อันเป็นรากฐานสำคัญของเศรษฐกิจสร้างสรรค์ (Creative economy) ที่สร้างรายได้ด้านการท่องเที่ยวให้กับประเทศไทยเป็นมูลค่ามหาศาล มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ๔ รายการของไทยที่ได้รับการขึ้นทะเบียนโดยยูเนสโก และกรณีศึกษาหัตถศิลป์ของไทย เพื่อให้นักเรียนได้เห็นรูปธรรมของวัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทย ในส่วนของบุคคลสำคัญได้จัดหมวดหมู่ใหม่และเพิ่มเติมประวัติบุคคลสำคัญของไทยห้ากลุ่ม คือ ๑. มหาราชและพระมหากษัตริย์ ๒. พระบรมวงศานุวงศ์ ๓. ขุนนาง ๔. สามัญชน และ ๕. ชาวต่างชาติ โดยครอบคลุมชาวไทยที่ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นบุคคลสำคัญของโลกทั้งหมด ทำให้มีเนื้อหาค่อนข้างยาวและได้นำบางส่วนของเนื้อหาขึ้นไว้บนเว็บไซต์ของสำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานในรูปแบบของหนังสือเรียนผสม (Hybrid textbook)

ทั้งนี้ครูอาจจะเพิ่มเติมหรือปรับเปลี่ยนกิจกรรมให้สอดคล้องกับสภาพนักเรียน โรงเรียน และท้องถิ่น สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานหวังเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือเล่มนี้จะช่วยให้การสอนมีประสิทธิภาพและบรรลุจุดมุ่งหมายของหลักสูตร หากมีข้อเสนอแนะใด กรุณาแจ้งด้วยจักเป็นพระคุณยิ่ง ขอขอบคุณคณะผู้จัดทำ ผู้ทรงคุณวุฒิ และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดทำหนังสือเล่มนี้ทุกท่านไว้ ณ โอกาสนี้

ว่าที่ร้อยตรี

(ธนุ วงษ์จินดา)

เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

สารบัญ

คำนำ

หน่วยที่ ๑ : ประวัติศาสตร์กับช่วงเวลา และวิธีการทางประวัติศาสตร์ ๑

บทที่ ๑ ประวัติศาสตร์ และวิธีการทางประวัติศาสตร์ ๒

บทที่ ๒ เวลาและยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ ๒๒

หน่วยที่ ๒ : แนวนโยบายโบราณและการตั้งถิ่นฐานของชนชาติไทย ๓๘

บทที่ ๓ แนวนโยบายโบราณในดินแดนไทย ๓๙

บทที่ ๔ แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นมาของชนชาติไทย ๕๗

และการตั้งถิ่นฐานการสถาปนาอาณาจักรไทย

หน่วยที่ ๓ : การเมืองการปกครองของไทยในระบอบประชาธิปไตย ๗๔

บทที่ ๕ พื้นฐานประชาธิปไตยในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ๗๕

บทที่ ๖ ความก้าวหน้าและความล้มเหลวของการปกครอง ๑๐๐

แบบประชาธิปไตย (พ.ศ. ๒๔๗๕ - ๒๕๑๖)

บทที่ ๗ ขบวนการประชาธิปไตยของประชาชน ๑๒๒

หน่วยที่ ๔ : เศรษฐกิจทุนนิยมในประเทศไทย ๑๔๒

บทที่ ๘ เศรษฐกิจสมัยใหม่ภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ๑๔๓

บทที่ ๙ เศรษฐกิจทุนนิยมสมัยประชาธิปไตย ๑๖๒

หน่วยที่ ๕ : การต่างประเทศของไทย ๑๘๐

บทที่ ๑๐ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของไทยสมัยจักรวรรดินิยม ๑๘๑

(รัชกาลที่ ๔ - ๖)

บทที่ ๑๑ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของไทยสมัยประชาธิปไตย ๒๐๐

หน่วยที่ ๖ : สถาบันพระมหากษัตริย์ไทย ๒๑๕

บทที่ ๑๒ สถาบันพระมหากษัตริย์กับสังคมไทย ๒๑๖

หน่วยที่ ๗ : วัฒนธรรม ภูมิปัญญาไทย และบุคคลสำคัญ ๒๖๕

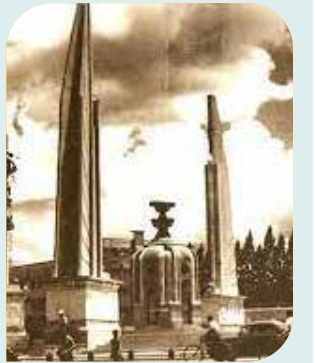
บทที่ ๑๓ วัฒนธรรม ศิลปะ และภูมิปัญญาของไทย ๒๖๖

บทที่ ๑๔ บุคคลสำคัญที่มีส่วนสร้างสรรค์วัฒนธรรมไทย ๒๙๔

และประวัติศาสตร์ไทย

บรรณานุกรม

หน้า

๓๐๔

หน่วยที่

๑

ประวัติศาสตร์กับช่วงเวลา และวิธีการทางประวัติศาสตร์

ความสอดคล้องกับหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑

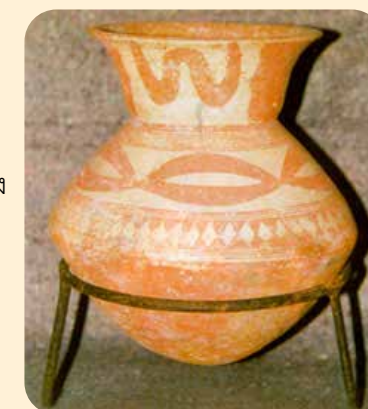
มาตรฐาน ส ๔.๑ เข้าใจความหมาย ความสำคัญของเวลา และยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ สามารถใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์มาวิเคราะห์เหตุการณ์ต่าง ๆ อย่างเป็นระบบ

ตัวชี้วัด

- ส ๔.๑ (๑) ตระหนักถึงความสำคัญของเวลา และยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ที่แสดงถึงการเปลี่ยนแปลงของมนุษยชาติ
- ส ๔.๑ (๒) สร้างองค์ความรู้ใหม่ทางประวัติศาสตร์โดยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์อย่างเป็นระบบ

สาระการเรียนรู้

๑. ความหมายและขั้นตอนของวิธีการทางประวัติศาสตร์
๒. คุณค่าและประโยชน์ของวิธีการทางประวัติศาสตร์
๓. หลักฐานทางประวัติศาสตร์
๔. เกณฑ์การแบ่งยุคสมัยทางประวัติศาสตร์
๕. ตัวอย่างของเวลาและยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ของสังคมมนุษย์ที่มีปรากฏในหลักฐานทางประวัติศาสตร์
๖. ความสำคัญของเวลาและยุคสมัยทางประวัติศาสตร์

บทที่ ๑

ประวัติศาสตร์ และวิธีการทางประวัติศาสตร์

ผู้คนส่วนใหญ่มักตั้งคำถามเกี่ยวกับการศึกษาประวัติศาสตร์ว่า ประวัติศาสตร์คืออะไร ประวัติศาสตร์คืออะไร เรื่องของอดีตใช่ไหม ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นจริงหรือไม่ วิธีค้นหาความจริงของประวัติศาสตร์ มีลักษณะเช่นไร หลักฐานประวัติศาสตร์เชื่อถือได้แค่ไหน และประวัติศาสตร์มีประโยชน์อย่างไร เนื้อหาของบทที่หนึ่งจะตอบคำถามดังกล่าวข้างต้น โดยจะกล่าวถึงความหมายและความสำคัญของประวัติศาสตร์ วิธีการทางประวัติศาสตร์ หลักฐานทางประวัติศาสตร์ ศักยภาพและการแบ่งยุคสมัยทางประวัติศาสตร์

ความหมายของประวัติศาสตร์

คำว่าประวัติศาสตร์ในความเข้าใจของคนทั่วไปหมายถึง “เรื่องราวในอดีตของมนุษยชาติ” หรือ “เรื่องราวความเป็นมาของบุคคล สิ่งของ หรือสถานที่” ความหมายดังกล่าวนี้แม้ไม่ผิดแต่ไม่ครอบคลุมนัยสำคัญความจริงแล้ว “ประวัติศาสตร์” เป็นศัพท์บัญญัติจากคำในภาษาอังกฤษว่า History ซึ่งมีรากศัพท์มาจากคำภาษากรีกว่า “Historia” แปลว่า “การไต่สวนหรือสืบสาวความจริง” ผู้ใช้คำนี้เป็นครั้งแรกคือเฮโรโดตัส (Herodotus พ.ศ. ๕๙-๑๑๘) ชาวกรีกผู้ซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นบิดาแห่งประวัติศาสตร์ เขาได้ใช้คำนี้เป็นชื่อหนังสือของเขาที่เล่าเรื่องสงครามระหว่างชาวกรีกและชาวเปอร์เซีย (Persian War) ต่อมาได้กลายเป็นชื่อวิชาประวัติศาสตร์สืบมาจนปัจจุบัน

ความหมายของประวัติศาสตร์อาจแตกต่างกันไปตามความรู้ ความเข้าใจของแต่ละคน ประวัติศาสตร์ในความหมายที่ถูกต้องตามหลักวิชาการหมายถึง การศึกษาเรื่องราวในอดีตของสังคมมนุษย์โดยอาศัยการวิเคราะห์และการตีความจากหลักฐานต่าง ๆ ดังนั้นประวัติศาสตร์จึงมีความเกี่ยวข้องกับองค์ประกอบ ๔ อย่างได้แก่

๑. พฤติกรรมของสังคมมนุษย์

ประวัติศาสตร์เป็นการศึกษาทุกสิ่งที่มีมนุษย์ได้คิด ได้รู้สึก ได้หวัง ได้ทำ ที่ผลักดันให้เกิดเรื่องราวหรือเหตุการณ์ขึ้น ประวัติศาสตร์จึงมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมของสังคมมนุษย์ทุกด้าน

๒. อดีตหรือเวลาที่ผ่านไปแล้ว

พฤติกรรมของมนุษย์ที่นักประวัติศาสตร์ศึกษาคือพฤติกรรมในอดีต คำถามคืออดีตย้อนหลังนานแค่ไหนจึงนับว่าเป็นประวัติศาสตร์ มีคนจำนวนมากเข้าใจว่าเรื่องราวที่จะเป็นประวัติศาสตร์ได้ต้องเกิดขึ้นมานานแล้วหรือมากกว่า ๑๐ ปีขึ้นไป การกำหนดเวลาที่ตายตัวเช่นนี้เป็นการลบลบบาทที่แท้จริงของประวัติศาสตร์ เพราะทำให้ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องราวของสิ่งที่เกิดขึ้นและสิ้นสุดไปแล้วโดยไม่มีความสัมพันธ์กับปัจจุบัน แต่ในความเป็นจริงเหตุการณ์หรือเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทุกนาที ทุกชั่วโมง ทุกวันล้วนแล้วแต่เชื่อมโยงสัมพันธ์กัน คำว่าอดีตในทางประวัติศาสตร์มีความหมายกว้างขวางโดยพิจารณาว่าปัจจุบันเป็นเพียงจุดผ่านจากอดีตสู่อนาคต ดังนั้นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแล้วทั้งหมดเป็นอดีตสำหรับประวัติศาสตร์ทั้งสิ้น

๓. ผลกระทบต่อสังคม

พฤติกรรมของมนุษย์ในอดีตที่จะนับเป็นประวัติศาสตร์ต้องเป็นเหตุการณ์ที่มีผลกระทบต่อสังคมหรือมนุษยชาติโดยส่วนรวมเท่านั้น ประวัติศาสตร์อาจเป็นเรื่องราวของบุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือของประเทศชาติ หรือของมนุษยชาติที่ส่งผลกระทบทั้งดีหรือร้ายต่อสังคมหรือทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในสังคม ประวัติศาสตร์จึงไม่ใช่เรื่องราวในอดีตของคนทุกคน แต่ประวัติศาสตร์ให้ความสำคัญต่อพฤติกรรมของผู้นำในสังคม เช่น กษัตริย์ หรือผู้นำประเทศหรือกลุ่มคนบางกลุ่มมากกว่าประชาชนทั่วไป เนื่องจากผู้นำเหล่านี้มีบทบาทก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในสังคม

๔. หลักฐานทางประวัติศาสตร์

การศึกษาประวัติศาสตร์ต้องอาศัยร่องรอยของพฤติกรรมมนุษย์ที่หลงเหลืออยู่ อาจเป็นร่องรอยทางวัตถุ สถานที่ หรือบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ร่องรอยเหล่านี้เรียกว่าหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ดังนั้นเรื่องราวประวัติศาสตร์ที่เราได้ศึกษาในปัจจุบันจึงไม่ใช่เรื่องราวของพฤติกรรมมนุษย์ทั้งหมดในอดีต แต่เป็นเรื่องราวที่มีหลักฐานเพียงพอ ประวัติศาสตร์จึงขึ้นอยู่กับหลักฐานทางประวัติศาสตร์และการวิเคราะห์ตีความหลักฐานด้วยเหตุนี้ประวัติศาสตร์จึงเปลี่ยนแปลงได้ขึ้นอยู่กับ การพบหลักฐานใหม่เพิ่มขึ้น หรือการวิเคราะห์ตีความหลักฐานนั้นขึ้นใหม่ นักประวัติศาสตร์มีหน้าที่รวบรวม ตรวจสอบ ประเมินความน่าเชื่อถือและตีความหลักฐาน หลังจากนั้นจึงนำมาเรียบเรียงนำเสนอเพื่ออธิบายอดีตของสังคมมนุษย์ที่มีการเปลี่ยนแปลงไปในช่วงเวลาต่าง ๆ ผลงานทางประวัติศาสตร์จึงเป็นเรื่องราวที่ผสมผสานระหว่างข้อมูลจากหลักฐานกับการตีความ และจินตนาการของนักประวัติศาสตร์เข้าด้วยกัน

กล่าวโดยสรุป ประวัติศาสตร์หมายถึงการศึกษาพฤติกรรมของมนุษยชาติในอดีตที่มีผลต่อสังคมทั้งในยุคสมัยนั้นหรือส่งผลกระทบเชื่อมโยงถึงปัจจุบันและอนาคต เป็นเรื่องราวที่นักประวัติศาสตร์เห็นว่ามีความสำคัญ โดยอาศัยการค้นคว้า การรวบรวมข้อมูลและหลักฐาน ผ่านการประเมินความน่าเชื่อถือและตีความจากหลักฐานทั้งปวงที่มีอยู่ แล้วเผยแพร่เป็นเรื่องราวให้สังคมรับรู้ จุดมุ่งหมายสำคัญของประวัติศาสตร์คือการเข้าใจอดีตของสังคมมนุษย์นั่นเอง

ความสำคัญของประวัติศาสตร์

มนุษย์โดยธรรมชาติมักมีความสนใจใคร่รู้เรื่องราวของตนเอง เรื่องราวของผู้อื่น ความเจริญและอารยธรรมของสังคม มนุษย์จึงต้องการทราบเรื่องราวความเป็นมาในอดีต ประวัติศาสตร์ซึ่งเป็นวิชาที่ศึกษาถึงมนุษยชาติในแง่มุมต่าง ๆ จึงตอบสนองความต้องการดังกล่าวของมนุษย์ได้

คุณค่าของประวัติศาสตร์มีดังนี้

๑. ประวัติศาสตร์สอนให้มนุษย์รู้จักตนเอง รู้จักผู้อื่น และรู้จักสังคม ทั้งในด้านความเป็นมา พัฒนาการของความคิด ความเชื่อ ค่านิยมและการกระทำ เรียกได้ว่าประวัติศาสตร์สอนให้รู้และเข้าใจสิ่งแวดล้อมทางสังคม หรือทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์สร้างขึ้นอย่างมีประสิทธิภาพ

ความขัดแย้งหรือปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมทั้งในสังคมเดียวกันหรือระหว่างสังคม ส่วนใหญ่มักเกิดจากการที่มนุษย์ไม่รู้จักและไม่เข้าใจตนเอง ไม่เข้าใจผู้อื่น และไม่เข้าใจสังคม การที่ประวัติศาสตร์บอกเล่าเรื่องราวของบุคคลจำนวนมาก ทำให้ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ได้เรียนรู้ความคิด ความรู้สึก และการกระทำของคนเหล่านั้นที่มีผลต่อสังคมในยุคสมัยนั้น นับเป็นการ “รู้เขา รู้เรา” ซึ่งเป็นการเข้าใจความคิดของคนอื่น ๆ ในสังคม ทำให้เพิ่มมุมมองและแนวคิดได้กว้างขวางยิ่งขึ้น การศึกษาเรื่องราวของสังคมในอดีตจะทำให้เราเข้าใจสภาพแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมและปัญหาที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งในสังคมได้เป็นอย่างดี

๒. ประวัติศาสตร์ช่วยให้ผู้ศึกษาเกิดความรู้และความเข้าใจในความเจริญ ความเสื่อม และพัฒนาการของอารยธรรมในด้านต่าง ๆ ได้เข้าใจถึงความร่วมมือและความขัดแย้ง ความสำเร็จและความล้มเหลวของทั้งบุคคล กลุ่ม ชุมชน สังคมและวัฒนธรรม ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์จึงเป็นผู้มีความรู้ความคิดที่ทันสมัยทันเหตุการณ์ และทันคน สามารถมองเห็นสังขารของชีวิตโดยมีอดีตเป็นบทเรียน ประวัติศาสตร์จึงเป็นศาสตร์ที่ให้ค่านิยมทางจริยธรรมแก่ผู้ศึกษาได้อย่างดี

๓. ประวัติศาสตร์ช่วยเสริมสร้างระบบการคิดอย่างสร้างสรรค์และเป็นเหตุเป็นผล ประวัติศาสตร์เป็นเสมือนแบบฝึกหัดให้ผู้ศึกษาได้พัฒนาความคิดอย่างวิเคราะห์ด้วยการตั้งคำถามเกี่ยวกับเรื่องราวและเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ต้องการสืบค้น จากนั้นพยายามหาข้อมูลจากหลักฐานต่าง ๆ มาสรุปเป็นคำตอบที่เป็นเหตุเป็นผล ประวัติศาสตร์จะฝึกฝนความละเอียดถี่ถ้วนในการรวบรวมหลักฐานและประเมินความน่าเชื่อถือของหลักฐาน นอกจากนี้ยังช่วยให้ผู้ศึกษามีมุมมองที่เที่ยงตรง พยายามจัดความรู้สึกร่วมกัน เพื่อเข้าใจปัญหาทางประวัติศาสตร์ที่สลับซับซ้อน บ่อยครั้งที่หลักฐานทางประวัติศาสตร์หายากมีความซับซ้อนและขัดแย้งกันเอง การวิเคราะห์และตีความหลักฐานต้องใช้สติปัญญา ความรู้ ความสามารถและความสุขุมรอบคอบ เพื่อจะสามารถเรียบเรียงเรื่องราวในอดีตให้ใกล้เคียงความจริงหรือมีความเป็นไปได้มากที่สุด

วิธีการทางประวัติศาสตร์

นักประวัติศาสตร์มีหน้าที่ศึกษาและสืบสวนเรื่องราวของสังคมวัฒนธรรมของมนุษย์ในอดีต ด้วยการตรวจสอบวิเคราะห์ ตีความจากหลักฐานต่าง ๆ แล้วนำเสนอข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์อย่างเป็นระบบและเป็นเหตุเป็นผล นักประวัติศาสตร์จึงต้องมีคุณสมบัติสำคัญคือความเป็นกลางและการรักษาข้อเท็จจริงจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์อย่างเคร่งครัด วิธีการที่นักประวัติศาสตร์ใช้ในการไต่สวนและสืบสาวเรื่องราวในอดีตของสังคมมนุษย์นั้นเรียกว่า วิธีการทางประวัติศาสตร์

ความหมายและขั้นตอนของวิธีการทางประวัติศาสตร์

วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Method) หมายถึง กระบวนการในการแสวงหาข้อเท็จจริงในอดีตของสังคมวัฒนธรรมของมนุษย์ โดยการวิจัยเอกสารและหลักฐานประกอบอื่น ๆ เพื่อให้ได้มาซึ่งองค์ความรู้ใหม่ทางประวัติศาสตร์บนพื้นฐานของการวิเคราะห์ข้อมูลหลักฐานอย่างเป็นระบบ

อันที่จริงวิธีการทางประวัติศาสตร์เป็นวิธีการสืบค้นความรู้ด้วยตนเองที่เราใช้อยู่เป็นปกติในชีวิตประจำวันนั่นเอง แต่วิธีการทางประวัติศาสตร์จะเป็นการแสวงหาข้อเท็จจริงที่มีระบบระเบียบวิธีการคิดเป็นลำดับขั้นตอนอย่างชัดเจน เริ่มต้นที่ความอยากรู้อยากเห็นเรื่องบางเรื่องในประวัติศาสตร์ที่ยังไม่มีใครอธิบายอย่างชัดเจน หรือบางเรื่องที่เป็นปัญหาเกี่ยวกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในอดีต ในบางกรณีอาจเป็นประเด็นที่นักประวัติศาสตร์ได้ค้นพบข้อมูลใหม่จากหลักฐานใหม่หรือมีการตีความหลักฐานใหม่เพื่อจะอธิบายอดีตได้ชัดเจนมากขึ้น อย่างไรก็ตามการเริ่มต้นด้วยความสนใจที่จะสืบค้นเรื่องใดเรื่องหนึ่งเป็นพิเศษ ย่อมเป็นแรงกระตุ้นและผลักดันให้ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์แสวงหาคำตอบได้เป็นผลสำเร็จ

ขั้นตอนแรก ของวิธีการทางประวัติศาสตร์ คือ การกำหนดประเด็นศึกษาให้ชัดเจนว่าต้องการศึกษาอะไร ที่ไหน เมื่อไหร่

ขั้นตอนที่สอง คือ การค้นคว้ารวบรวมข้อมูลหลักฐานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์อาจเริ่มต้นรวบรวมข้อมูลด้วยการสอบถามผู้รู้ ผู้ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่จะศึกษา หรืออ่านจากเอกสาร ทั้งอาจศึกษาจากหลักฐานต่าง ๆ ที่ผู้คนในอดีตได้รวบรวมไว้ อย่างไรก็ตามผู้ศึกษาประวัติศาสตร์คงไม่สามารถหาคำตอบจากคำบอกเล่าของคนใดคนหนึ่งเพียงคนเดียวหรือจากหนังสือเพียงเล่มเดียว จำเป็นต้องศึกษาข้อมูลให้ครอบคลุมประเด็นที่ตั้งไว้ เพื่อให้ได้ข้อเท็จจริงที่ครบถ้วน

ขั้นตอนที่สาม คือ การตรวจสอบความจริงจากหลักฐานและการตีความหลักฐาน หลักฐานทางประวัติศาสตร์คือร่องรอยหรือสิ่งที่คนในอดีตสร้างขึ้นซึ่งหลงเหลือมาจนถึงปัจจุบันและสามารถบอกเล่าเรื่องราวในอดีตได้โดยอาศัยการวิเคราะห์และการตีความ เนื่องจากหลักฐานเป็นสิ่งที่มนุษย์ทำขึ้นจึงอาจมีได้บอกความจริงทั้งหมด ดังนั้น ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์จะต้องศึกษาและวิเคราะห์ว่าหลักฐานนั้นเป็นของจริงหรือไม่ มีความเที่ยงตรงเชื่อถือได้หรือไม่ การตรวจสอบหลักฐานสามารถทำได้ ๒ ทาง คือ **การตรวจสอบภายนอก** เพื่อประเมินว่าหลักฐานนั้นเป็นของแท้ โดยพิจารณาจากตัวของหลักฐาน เช่น พิจารณาเอกสารว่าเขียนขึ้นเมื่อใด ลักษณะภาษาที่ใช้สอดคล้องกับช่วงเวลานั้นหรือไม่ ผู้เขียนเป็นใคร การบันทึกนั้นมีอคติหรือไม่ หรือใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์มาตรวจสอบวัสดุที่ใช้ในการบันทึก เป็นต้น **ส่วนการตรวจสอบภายใน** คือการพิจารณาข้อมูลเนื้อหาที่มีอยู่ในหลักฐานนั้นว่ามีความหมายที่แท้จริงอย่างไร มีคุณค่าในการนำมาใช้หรือมีความน่าเชื่อถือเพียงใด มีความขัดแย้งกับหลักฐานอื่น ๆ หรือไม่ ขั้นตอนการตรวจสอบและตีความหลักฐานจะทำให้ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ได้ข้อมูลที่มีความน่าเชื่อถือว่าเป็นข้อเท็จจริงในประวัติศาสตร์

ขั้นตอนที่สี่ คือ การสรุปข้อเท็จจริงเพื่อตอบประเด็นคำถามที่ผู้ศึกษาต้องการสืบค้นตามที่ได้ตั้งประเด็นศึกษาในขั้นตอนแรก ขั้นตอนนี้คือการเลือกสรรข้อเท็จจริงที่ผ่านการตรวจสอบวิเคราะห์และตีความมาแล้ว มาพิจารณาว่าข้อเท็จจริงต่าง ๆ นั้นมีความสัมพันธ์กันอย่างไร หรือพยายามอธิบายว่าทำไมจึงเกิดเหตุการณ์นั้นขึ้น เหตุการณ์นั้นเป็นอย่างไร มีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาอย่างไรบ้างหรือเหตุการณ์นั้นมีผลต่ออะไร ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ควรต้องตระหนักว่าประวัติศาสตร์มิได้มีความหมายเพียงแค่การรวบรวมข้อเท็จจริงว่ามี

อะไรเกิดขึ้นในอดีตตามลำดับกาลเวลานั้น แต่เหตุการณ์ทุกเหตุการณ์ต่างมีความสัมพันธ์เป็นเหตุเป็นผลต่อเนื่องกัน นักประวัติศาสตร์จะต้องสร้างความเข้าใจอดีตโดยไม่ใช้ค่านิยมของตนเองหรือคนในปัจจุบันไปตัดสินพฤติกรรมของคนในอดีต แต่ต้องพยายามเข้าใจความคิดของคนในยุคนั้นโดยนำตัวเองเข้าไปอยู่ในยุคสมัยที่ตนศึกษา

ขั้นตอนที่ห้า คือ การนำเสนอเรื่องที่ศึกษาและอธิบายได้อย่างสมเหตุสมผล โดยใช้ภาษาที่เข้าใจง่าย มีความต่อเนื่องและน่าสนใจพร้อมทั้งอ้างอิงหลักฐานอย่างพร้อมมูล เพื่อให้ผู้ศึกษามผลงานของนักประวัติศาสตร์สามารถตรวจสอบและวิเคราะห์ความน่าเชื่อถือของเรื่องที่นำเสนอได้ในเวลาต่อมา การนำเสนอเรื่องที่ได้อศึกษาค้นคว้าและค้นพบข้อมูลใหม่ ถือว่าเป็นการสร้างองค์ความรู้ใหม่ทางประวัติศาสตร์

กล่าวโดยสรุป ประวัติศาสตร์เป็นศาสตร์ที่มีระเบียบวิธีการเฉพาะตัวเพื่อตอบสนองความสนใจใคร่รู้ของมนุษย์เกี่ยวกับเรื่องราวของมนุษย์เอง เรื่องราวประวัติศาสตร์ขึ้นอยู่กับหลักฐานทางประวัติศาสตร์และการวิเคราะห์ตีความหลักฐาน ด้วยเหตุนี้ประวัติศาสตร์จึงเปลี่ยนแปลงได้ มิใช่ข้อยุติที่ตายตัวหรือจำกัดเพียงเรื่องราวในอดีต แต่บทบาทของประวัติศาสตร์ในปัจจุบันหมายถึงการศึกษาอดีตด้วยหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่มีอยู่ และด้วยการวิเคราะห์ตีความหลักฐานตามวิธีการทางประวัติศาสตร์ที่เป็นสหวิทยาการในปัจจุบัน

หลักฐานทางประวัติศาสตร์

การศึกษาเรื่องราวในอดีต จำเป็นต้องใช้หลักฐานที่มนุษย์ในอดีตได้ทิ้งร่องรอยไว้ หลักฐานทางประวัติศาสตร์จึงเป็นสื่อกลางระหว่างเหตุการณ์ในอดีตกับการรับรู้ของคนในปัจจุบัน หลักฐานทางประวัติศาสตร์ครอบคลุมร่องรอยในอดีตของมนุษย์ในด้านต่าง ๆ ทั้งที่เป็นผลผลิตของธรรมชาติ เช่น โครงกระดูกมนุษย์ กระดูกสัตว์ เมล็ดพืช กองมูลดินที่มนุษย์เคยอยู่อาศัย รวมทั้งหลักฐานที่มนุษย์สร้างขึ้น ได้แก่ โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ที่รวมเรียกว่าหลักฐานทางโบราณคดี เอกสารที่มีผู้จดบันทึกหรือเรียบเรียงไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ตลอดจนเรื่องราวจากการบอกเล่าของผู้มีประสบการณ์โดยตรงในเหตุการณ์หรือเรื่องราวนั้น ๆ รวมถึงเรื่องเล่าสืบต่อกันมาในรูปของนิทานพื้นบ้านและตำนาน หลักฐานทางประวัติศาสตร์ในยุคปัจจุบันยังนับรวมถึงข้อมูลจากโซเชียลมีเดียต่าง ๆ อาทิ ภาพถ่าย แอปบันทึกเสียง แอปวิดีโอ ภาพยนตร์

ความสำคัญของหลักฐานทางประวัติศาสตร์

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ของแต่ละยุคสมัยเป็นเครื่องมือให้นักประวัติศาสตร์ใช้ศึกษายุคสมัยนั้น ๆ ก่อนที่นักประวัติศาสตร์จะศึกษาเรื่องราวประวัติศาสตร์ เขาจำเป็นต้องสืบค้นว่า เรื่องราวนั้นมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์เพียงพอหรือไม่ โดยต้องคำนึงถึงปริมาณ คุณค่า และความน่าเชื่อถือของหลักฐาน ความจริงทางประวัติศาสตร์บางเรื่องราวอาจได้มาจากหลักฐานที่เกี่ยวข้องโดยตรงซึ่งส่วนมากมักเป็นหลักฐานชั้นต้น เช่น เอกสารที่ให้ข้อมูลพื้นฐานของเหตุการณ์ในอดีตเกี่ยวกับชื่อคน สถานที่ วันเวลาหรือเครื่องมือเครื่องใช้ สิ่งก่อสร้าง หลักฐานทางประวัติศาสตร์จำนวนมากอาจมิได้บ่งบอกเรื่องราวหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างแท้จริง อาจเป็นเพียงแนวทางชี้แนะให้นักประวัติศาสตร์ได้สืบค้นตีความและพยายามหาหลักฐานด้านอื่น ๆ มาประกอบการศึกษา

ข้อควรพิจารณาคือหลักฐานทางประวัติศาสตร์มีข้อจำกัดหลายประการ เช่น ผู้บันทึกเหตุการณ์มีส่วนทำให้หลักฐานทางประวัติศาสตร์คลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง ทั้งโดยเจตนาหรือไม่ก็ตาม บางกรณีหลักฐานทางประวัติศาสตร์มิได้มีจุดประสงค์บันทึกเรื่องราวทั้งหมดในภาพรวม แต่จดบันทึกเพียงบางส่วน บางด้านของเหตุการณ์ ถึงแม้จะมีข้อจำกัดดังกล่าว แต่หลักฐานทางประวัติศาสตร์ยังคงมีความสำคัญยิ่งต่อนักประวัติศาสตร์ซึ่งจะเป็นผู้คัดเลือกตรวจสอบและจัดระบบข้อมูลของหลักฐานทางประวัติศาสตร์เหล่านั้น นักประวัติศาสตร์จำต้องวิเคราะห์ตีความและประเมินความน่าเชื่อถือของหลักฐาน หลักฐานทางประวัติศาสตร์มีความสำคัญเปรียบเสมือนเครื่องมือหลักในการศึกษาเรื่องราวของอดีต หากไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ นักประวัติศาสตร์ก็ไม่มีเครื่องมือสืบค้นเรื่องราวในอดีต ในทางกลับกันหากมีแต่หลักฐานทางประวัติศาสตร์ แต่ไม่มีนักประวัติศาสตร์ที่เห็นคุณค่าและความสำคัญของหลักฐานทางประวัติศาสตร์ขึ้นนั้นและนำมาใช้ หลักฐานชั้นนั้นก็หมดความสำคัญกล่าวโดยสรุปหลักฐานทางประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์จำต้องพึ่งพาซึ่งกันและกัน หลักฐานให้ข้อเท็จจริงแก่นักประวัติศาสตร์ ในขณะที่นักประวัติศาสตร์ให้ความหมายและความสำคัญแก่หลักฐาน การสร้างงานทางประวัติศาสตร์จำเป็นต้องให้ความสำคัญทั้งต่อหลักฐานและต่อนักประวัติศาสตร์ผู้ใช้ประโยชน์จากหลักฐานนั้น

ประเภทของหลักฐานทางประวัติศาสตร์

หลักฐานทางประวัติศาสตร์มีจำนวนมากและมีหลายชนิด เพื่อให้เกิดความสะดวกในการจัดหมวดหมู่และการนำไปใช้ประโยชน์ มีการจัดแบ่งประเภทของหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไว้ดังนี้

๑. ประเภทของหลักฐานตามลำดับความสำคัญ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ หลักฐานชั้นต้น (primary sources) และหลักฐานชั้นรอง (secondary sources)

๒. ประเภทของหลักฐานตามลักษณะของหลักฐาน แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ หลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร (written sources) และหลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร (unwritten sources)

หลักฐานชั้นต้นหรือหลักฐานปฐมภูมิ หมายถึง หลักฐานที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานั้น หรือผู้ที่รู้เห็นเหตุการณ์นั้นจัดทำขึ้น เช่น บันทึกหรือคำบอกเล่าของผู้ที่มีส่วนร่วมหรืออยู่ร่วมสมัยกับเรื่องราวหรือเหตุการณ์ โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ หลักฐานทางโบราณคดี และหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร ประเภทจารึก เอกสารการปกครอง จดหมายเหตุ หนังสือพิมพ์ วารสาร นิตยสาร หลักฐานชั้นต้นมักได้รับความเชื่อถือว่ามี ความน่าเชื่อถือสูง

หลักฐานชั้นต้นที่ใช้ศึกษาค้นคว้า มิได้จำกัดอยู่เพียงหลักฐานที่เป็นต้นฉบับดั้งเดิม (original sources) เท่านั้น แต่นับรวมถึงสำเนาหรือฉบับที่พิมพ์แล้ว ตัวอย่างเช่น ถ้าเราศึกษาประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย หลักฐานชั้นต้นคือจารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ หรือที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่าจารึกพ่อขุนรามคำแหง เราสามารถศึกษาข้อความในจารึกจากเอกสารที่จัดพิมพ์แล้ว คือ ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑ จัดพิมพ์โดยสำนักนายกรัฐมนตรี โดยไม่ต้องอ่านจากศิลาจารึกตัวจริง

หลักฐานชั้นรองหรือหลักฐานทุติยภูมิ หมายถึง หลักฐานที่เกิดขึ้นภายหลังเหตุการณ์ เช่น บันทึกหรือคำบอกเล่าของผู้ที่ได้รับทราบเรื่องราวหรือเหตุการณ์จากบุคคลอื่นอีกต่อหนึ่ง หรือหนังสือที่เขียนภายหลังเมื่อเหตุการณ์ล่วงเลยมาแล้วโดยค้นคว้าจากหลักฐานชั้นต้น หลักฐานประเภทนี้ได้รับความเชื่อถือจากนักประวัติศาสตร์น้อยกว่าหลักฐานชั้นต้น

การแบ่งประเภทของหลักฐานออกเป็นหลักฐานชั้นต้นและชั้นรองมีประโยชน์ในแง่การประเมินความน่าเชื่อถือของหลักฐาน อย่างไรก็ตามหลักฐานชั้นต้นบางครั้งอาจให้ข้อมูลคลาดเคลื่อนได้ ส่วนหลักฐานชั้นรองแม้จะเรียบเรียงหรือศึกษาจากคำบอกเล่าของผู้อื่นหรือจากหลักฐานชั้นต้น แต่หากมีการคัดเลือก กลั่นกรอง วิพากษ์วิจารณ์หลักฐานที่ใช้ในการค้นคว้าอย่างถี่ถ้วน ก็อาจนับได้ว่าหลักฐานชั้นรองชั้นนั้นมีคุณค่าเทียบเท่ากับหลักฐานชั้นต้น การแบ่งประเภทเป็นหลักฐานชั้นต้นและหลักฐานชั้นรองจึงไม่ใช่การรับรองความน่าเชื่อถือของหลักฐาน นักประวัติศาสตร์ต้องเลือกสรรหลักฐานและตีความตามวิธีการทางประวัติศาสตร์ด้วยความรอบคอบในการศึกษาเรื่องราวหรือเหตุการณ์ในอดีต มิใช่เพียงยึดถือว่าข้อมูลของหลักฐานชั้นต้นเป็นสิ่งที่ถูกต้องเสมอไป

หลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร

หลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรจัดว่าเป็นหลักฐานสมัยประวัติศาสตร์ เมื่อสังคมนั้น ๆ มีการประดิษฐ์ตัวอักษรขึ้นใช้จดบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ หรือมีการนำตัวอักษรของกลุ่มชนอื่นมาใช้ในการเขียนหรือบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ในสังคมของตน หลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรแยกเป็นประเภทต่าง ๆ ดังนี้

๑. จารึก

จารึกเป็นหลักฐานประเภทลายลักษณ์อักษรที่เก่าแก่ที่สุดในประเทศไทย มักพบตามบริเวณที่เคยเป็นที่ตั้งของอาณาจักรโบราณสืบมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ หลักฐานทางประวัติศาสตร์ประเภทจารึกที่สำคัญ คือ การเขียนตัวอักษรด้วยการจารหรือเซาะเป็นรอยลึกลงบนผนังถ้ำ ก้อนหิน บนแผ่นหิน ที่ทำเป็นแผ่นเป็นหลัก เป็นแท่ง ขนาดต่าง ๆ เรียกว่า ศิลาจารึก นอกจากนี้ยังมีการจารึกบนแผ่นวัสดุอื่น ๆ เช่น แผ่นเงิน แผ่นทอง แผ่นดีบุก ใบลาน แผ่นไม้ รวมทั้งจารึกไว้บนโครงสร้างส่วนต่าง ๆ ปูนียสถาน ศาสนสถาน เช่น ที่เสา กรอบประตู ผนัง อาคาร เสา บนวัสดุก่อสร้าง ก้อนหิน ก้อนอิฐ และจารไว้ที่ปูนียวัตถุ ศิลปวัตถุ เช่น บนฐานพระพุทธรูป ฐานเทวรูป บนระฆัง บนฐานคันทอง บันปิ่นใหญ่ บนเหรียญเงิน ฯลฯ เป็นต้น

เรื่องราวที่จารึกไว้มักเป็นเรื่องของเหตุการณ์สำคัญเกี่ยวกับผู้นำ พระมหากษัตริย์ ศาสนา การทำบุญ การอุทิศต่าง ๆ และประกาศของทางราชการ จารึกที่พบในประเทศไทยเหล่านี้มีทั้งที่ใช้ตัวอักษรปัลลวะ อักษรมอญโบราณ อักษรเขมรโบราณ อักษรไทยสุโขทัย อักษรไทยล้านนา (ฝักขาม) อักษรธรรมล้านนา อักษรธรรมอีสาน เป็นภาษาไทย ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต ภาษามอญโบราณ ภาษาเขมรโบราณ และภาษาอื่น ๆ หลักฐานประเภทจารึกมีคุณค่าหลายด้าน เช่น มันคงแข็งแรง ดัดแปลงแก้ไขยาก ถูกต้อง แม่นยำ เพราะจารึกหลักสำคัญ ๆ มักเกิดจากพระมหากษัตริย์ พระสงฆ์ บุคคลสำคัญเป็นผู้ให้ทำ มีการระบุศักราช วัน เดือน ปี แต่ข้อด้อยของจารึก คือ มักขาดรายละเอียดเพราะจารึกที่ทำบนแผ่นหิน (ศิลาจารึก) ทำได้ยากและใช้เวลานาน อาจแตกหักหรือกะเทาะเสียหาย ตัวอักษรลบเลือนหรือชำรุดตามกาลเวลาทำให้ข้อมูลบางส่วนหายไป นอกจากนี้ยังมีปัญหาทางเรื่องความหมายของภาษาและการตีความที่แตกต่างจากภาษาในปัจจุบัน รวมทั้งปัญหาการเคลื่อนย้ายจารึกจากแหล่งเดิมทำให้เกิดความสับสนเรื่องประวัติความเป็นมาและอายุของจารึก

๒. ตำนาน

หลักฐานประเภทนี้เป็นเรื่องเล่าถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในอดีต เล่าสืบต่อกันมาตั้งแต่โบราณ หากดูกำเนิดที่แน่นอนมิได้ ภายหลังจึงมีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรคัดลอกกันหลายทอดทำให้เนื้อความคลาดเคลื่อน มีหลายสำนวนหลายฉบับ บางครั้งตำนานเรื่องเดียวกันมีชื่อต่างกัน เนื้อเรื่องของตำนานมักเกี่ยวกับศาสนา เหตุการณ์สำคัญของบ้านเมืองหรือชุมชน บางเรื่องเกี่ยวกับปูชนียวัตถุ ปูชนียสถาน ศาสนสถาน และสิ่งก่อสร้างที่สำคัญ มีตำนานจำนวนไม่น้อยที่เล่าถึงบุคคลสำคัญ เช่น ผู้นำชุมชน พระมหากษัตริย์และวีรบุรุษ

ตำนานมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์หลายประการ เช่น แสดงถึงปรัชญาและค่านิยมของคนในอดีต ที่มีศรัทธาเชื่อมั่นในศาสนา มักเชื่อมโยงเรื่องราวเข้ากับพุทธประวัติ ส่วนตำนานเกี่ยวกับบ้านเมืองและกำเนิดเผ่าพันธุ์จะบ่งถึงสำนึกทางประวัติศาสตร์ของคนในอดีตเพราะเวลาปัจจุบัน (ขณะที่เขียนตำนาน) ในตำนานมีส่วนที่เป็นความจริง ในขณะที่อดีตและอนาคตในตำนานเป็นเรื่องราวที่จินตนาการขึ้น ข้อจำกัดของตำนานมักเป็นปัญหาเกี่ยวกับกาลเวลา เพราะไม่ทราบผู้แต่ง เวลาและหลักฐานที่ใช้ นอกจากนี้ข้อมูลยังมีความคลาดเคลื่อนเพราะรวมเอานิทานพื้นบ้านและอิทธิปาฏิหาริย์เพื่อให้เกิดความสนุกเพลิดเพลิน จึงยากแก่การตรวจสอบข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์แบบวิทยาศาสตร์ ตำนานของไทยมีหลายเรื่อง เช่น ตำนานพระแก้วมรกต ตำนานสิงหนวัติ ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช ตำนานพระธาตุพนม เป็นต้น

๓. พระราชพงศาวดาร

หลักฐานประเภทพงศาวดาร โดยเฉพาะพระราชพงศาวดาร คือ หนังสือที่รวบรวมเรื่องราวจากเอกสารสำคัญ ๆ ที่พระมหากษัตริย์โปรดเกล้าฯ ให้แต่งขึ้นไว้หรือตราไว้ รวมทั้งเอกสารอื่น ๆ ที่ผู้รู้ในยุคสมัยนั้นเขียนขึ้นแล้วนำมาประมวลความเป็นเรื่องเดียวกัน เรื่องราวของพงศาวดารมักเป็นเรื่องของพระมหากษัตริย์และเหตุการณ์ของบ้านเมือง การเขียนพงศาวดารเริ่มในสมัยอยุธยาสืบมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในสมัยรัตนโกสินทร์

พระราชพงศาวดารมีคุณค่ายิ่งต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย เนื่องจากเนื้อหาของพระราชพงศาวดารให้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ราชวงศ์ของสมัยอยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ละเอียดกว่าหลักฐานประเภทอื่น ทำให้เราทราบเรื่องราวความเป็นไปต่าง ๆ ในแต่ละรัชสมัยที่กล่าวถึง นักประวัติศาสตร์ไทยใช้พระราชพงศาวดารเป็นหลักฐานในการศึกษาเรื่องราวในอดีต อย่างไรก็ตามพระราชพงศาวดารมีข้อจำกัดบางประการที่ควรตรวจสอบกับหลักฐานประเภทอื่น ๆ เพื่อความถูกต้อง ได้แก่ เนื้อหาของพระราชพงศาวดารจำกัดเฉพาะเรื่องราวของราชวงศ์และราชสำนัก จึงจัดเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์แห่งชาติมิใช่ประวัติศาสตร์ชาติไทยส่วนรวม เพราะมิได้กล่าวถึงราษฎรและสังคมในด้านความน่าเชื่อถือ พระราชพงศาวดารมิใช่บันทึกร่วมสมัยแต่เป็นเอกสารชั้นรองที่บันทึกภายหลังเมื่อเรื่องราวของเหตุการณ์ผ่านพ้นไปแล้วโดยอาศัยข้อมูลจากจดหมายเหตุ ปุณโหร ใบบอก แล้วแต่งขึ้นใหม่โดยเรียงลำดับเหตุการณ์ตามกาลเวลา มีกระบวนการแต่งเสริมส่วนที่หายไป มีการเพิ่มเติมให้เนื้อหาสมบูรณ์ มีการแก้ไขสำนวนโวหารและการแปลงเนื้อความให้ผิดจากเดิม พระราชพงศาวดารของไทยมีหลายเล่ม เช่น พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐฯ ถือเป็นฉบับที่เก่าแก่ที่สุดที่มีอยู่จนปัจจุบัน พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕ และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับบริติชมิวเซียม ซึ่งตั้งชื่อตามสถานที่พบที่กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ เป็นต้น

๔. จดหมายเหตุ

ในสมัยโบราณจดหมายเหตุ หมายถึง การจดบันทึกเรื่องราวหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ตามวัน เดือน ปี แต่ปัจจุบันจดหมายเหตุ หมายถึง เอกสารทางราชการทั้งหมด เมื่อสิ้นปีต้องนำเอกสารฉบับที่ไม่ใช้แล้วไปรวบรวมเก็บรักษาไว้ที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารราชการเหล่านี้เมื่อมีอายุตั้งแต่ ๒๕ ปีขึ้นไป จึงเรียกว่า จดหมายเหตุหรือบรรณสาร

จดหมายเหตุของไทย แยกออกเป็น ๔ ประเภท คือ

จดหมายเหตุของหลวง เป็นเรื่องราวและเหตุการณ์เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์และบ้านเมือง ข้าราชการเป็นผู้จดบันทึก เช่น จดหมายเหตุเรื่องราวทูตไทยไปอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๐

จดหมายเหตุโหร เป็นเอกสารที่โหรคือผู้รู้หนังสือและรู้ฤกษ์ยามเป็นผู้จดบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ตลอดปี ส่วนมากเป็นเหตุการณ์เกี่ยวกับดวงดาวหรือเหตุการณ์สำคัญที่จดไว้เพื่อการศึกษาทางโหราศาสตร์ ครั้นครบปีก็ทำจดหมายเหตุรวมจดวันฤกษ์ยาม และเหตุการณ์รวมไว้เป็นสังเขปเรียกว่า ปุ้มโหร

จดหมายเหตุหรือบันทึกของชาวต่างชาติ เป็นบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับประเทศไทยด้านต่าง ๆ จากมุมมองของชาวต่างชาติที่เข้ามาติดต่อกับไทย เช่น จดหมายเหตุจีนซึ่งเป็นการบันทึกเรื่องราวพระราชมหาราชไมตรีระหว่างจีนกับไทยตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงสมัยธนบุรี นอกจากนี้ยังมีรายงานของพ่อค้าต่างชาติ บันทึกนักการทูต เป็นต้น จดหมายเหตุนับเป็นหลักฐานประวัติศาสตร์ที่มีคุณค่าเพราะให้ข้อมูลเกี่ยวกับคนไทยและบ้านเมืองไทยในสมัยต่าง ๆ ตัวอย่าง เช่น จดหมายเหตุลาลูแบร์ของเดอ ลาลูแบร์ ราชทูตฝรั่งเศส ที่เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

เอกสารประเภทคำให้การ หมายถึง การจดบันทึกเรื่องราวเหตุการณ์ต่าง ๆ ตามคำบอกเล่าของผู้ที่อยู่ในเหตุการณ์หรืออยู่ร่วมสมัยนั้น ข้อมูลคำให้การเป็นประโยชน์แก่ฝ่ายจดบันทึก เช่น ในสมัยโบราณเมื่อมีศึกสงครามจะมีวิธีการสอบถามข้อมูลจากเชลยศึก เอกสารประเภทคำให้การมีความสำคัญยิ่ง เพราะทำให้ทราบเรื่องภูมิประเทศ กำลังข้าศึก ตลอดจนลักษณะการตั้งทัพ เป็นต้น เมื่อไทยแพ้สงครามกับพม่า ใน พ.ศ. ๒๓๑๐ พม่าจับคนไทยไปสอบถามแล้วมีการบันทึกคำให้การไว้ เรียกเอกสารนั้นว่า คำให้การชาวกรุงเก่า ส่วนบันทึกคำให้การของพระเจ้าอู่หมุ่พม่าที่ถูกพม่าจับตัวไปเป็นเชลย เรียกว่า คำให้การขุนหลวงหาวัด

จดหมายเหตุเป็นหลักฐานชั้นต้น เพราะเป็นบันทึกร่วมสมัยที่จดเรื่องราวและเหตุการณ์ในวันเวลาที่มีเหตุการณ์เกิดขึ้น คุณค่าของจดหมายเหตุคือความน่าเชื่อถือในเรื่องเวลาและการให้ข้อมูลรายละเอียดของเรื่องราวหรือเหตุการณ์ซึ่งสามารถตรวจสอบกับจดหมายเหตุยุคเดียวกันได้ จดหมายเหตุชาวต่างชาติมีคุณค่าที่ให้ข้อมูลด้านสภาพบ้านเมือง วิถีชีวิตและการประกอบอาชีพของประชาชน รวมทั้งความเชื่อ และวัฒนธรรม ข้อมูลเหล่านี้ไม่ปรากฏในหลักฐานประเภทจารึก พระราชพงศาวดารหรือตำนาน แต่ข้อควรพิจารณา คือ ชาวต่างชาติอาจไม่เข้าใจเรื่องราวหรือเหตุการณ์ที่ได้พบเห็นอย่างถ่องแท้ ภาพของสังคมและวิถีชีวิตไทยในสายตาของชาวต่างชาติจึงอาจคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงเพราะความเข้าใจผิดเพราะความแตกต่างทางด้านวัฒนธรรม

๕. หนังสือราชการหรือเอกสารการปกครอง

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ประเภทหนังสือราชการ หมายถึง เอกสารการติดต่อระหว่างหน่วยงานราชการต่าง ๆ ได้แก่ ใบบอก หมายถึง หนังสือรายงานจากหัวเมืองในเรื่องต่าง ๆ ที่ส่งมายังรัฐบาลหรือเจ้านายผู้บังคับบัญชา เช่น การส่งส่วย การทำนา การปราบปรามโจรผู้ร้าย **สารตรา** คือ หนังสือสั่งการของเสนาบดีที่มีไปยังเจ้าเมืองหรือกรมการเมืองในเรื่องราชการต่าง ๆ **ศุภอักษร** คือ หนังสือสั่งการโต้ตอบระหว่างเสนาบดีกับเจ้าประเทศราช เรื่องการพระราชทานสัญญาบัตร การสั่งการให้จัดเก็บส่วยหรือการเกณฑ์แรงงาน เป็นต้น นอกจากนี้ยังรวมถึงหนังสือโต้ตอบราชการ รายงานการประชุมคำพิพากษาคดีความ และเอกสารราชการของหน่วยงานราชการต่าง ๆ

ความหลากหลายของเอกสารการปกครองมีความสำคัญต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยในแง่มุมต่าง ๆ เอกสารเหล่านี้จัดเป็นหลักฐานชั้นต้นที่เก็บรักษาไว้ในรูปต้นฉบับดั้งเดิมที่มีความน่าเชื่อถือมาก ซึ่งปัจจุบันมีเพียงเอกสารการปกครองในสมัยรัตนโกสินทร์เท่านั้น แต่ในขณะเดียวกันหลักฐานประเภทนี้ก็มีข้อจำกัดในการใช้บางประการ เช่น เป็นข้อมูลจากฝ่ายรัฐบาลผู้ปกครองเพียงฝ่ายเดียวทำให้เห็นภาพไม่รอบด้าน เช่น เหตุการณ์ก่อจลาจลในหัวเมือง ย่อมถูกบันทึกว่าเป็นการก่อกบฏต่อรัฐบาลกลางโดยละเลยการพิจารณาสาเหตุอื่น ๆ เช่น ความขัดแย้งทางการเมือง หรือการช่วงชิงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจซึ่งอาจเป็นสาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่ง นอกจากนี้เอกสารบางส่วนถูกเก็บรักษาอยู่ตามสถานที่ราชการต่าง ๆ ซึ่งยากแก่การขอค้นคว้า รวบรวม การขอศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ประเภทนี้ต้องผ่านขั้นตอนการกลั่นกรองอย่างเข้มงวด นักประวัติศาสตร์จึงใช้ประโยชน์จากเอกสารประเภทนี้ได้ในจำนวนจำกัด

๖. เอกสารส่วนบุคคล

หลักฐานประวัติศาสตร์ประเภทนี้ได้แก่ บันทึกส่วนบุคคล จดหมายส่วนตัว บันทึกเหตุการณ์สำคัญของบ้านเมืองที่ผู้บันทึกมีส่วนเกี่ยวข้องด้วย เช่น บันทึกพระยาทรงสุรเดช เป็นเรื่องราวทางการเมืองภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๓๕ - ๒๔๗๕ จดหมายราชการและจดหมายส่วนตัวที่รู้จักกันแพร่หลายนับเป็นเอกสารสำคัญทางประวัติศาสตร์ ได้แก่ พระราชนิพนธ์ไกลบ้าน พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่พระราชทานมายังสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้านิภานภดลฯ มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจของพระองค์เมื่อครั้งเสด็จประพาสยุโรป ร.ศ. ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๔๙) รวมถึงกระแสพระราชวินิจฉัยในเรื่องต่าง ๆ ที่ทอดพระเนตร อีกฉบับคือ สารสนสมเด็จ เป็นลายพระหัตถ์โต้ตอบระหว่างสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ มีเนื้อหาเกี่ยวกับวิชาการทางประวัติศาสตร์ อักษรศาสตร์ โบราณคดี ฯลฯ รวมทั้งเรื่องราวส่วนพระองค์บางประการ นอกจากนี้ยังมี จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพธิ์) ที่บันทึกเหตุการณ์บ้านเมืองตั้งแต่ครั้งเสียกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๓๑๐ จนถึงสมัยรัชกาลที่ ๒ กรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งเป็นเอกสารที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์มาก เอกสารส่วนบุคคลยังนับรวมถึงหนังสือชีวประวัติที่จัดพิมพ์ในโอกาสต่าง ๆ เช่น ครอบรอบวันเกิด งานศพ การเดินทางแสวงบุญ การทำบุญ การสร้างวัดต่าง ๆ เป็นต้น

คุณค่าของเอกสารส่วนบุคคลจัดเป็นบันทึกเหตุการณ์ร่วมสมัยและได้รับการประเมินค่าว่าเป็นหลักฐานชั้นต้น นอกจากความสำคัญของรายละเอียดข้อมูลในหลักฐานประเภทนี้แล้วยังสะท้อนถึงอรรถาธิบายความรู้สึกและทัศนคติของเจ้าของเอกสารที่ไม่ปรากฏในหลักฐานประเภทอื่น ๆ นักประวัติศาสตร์อาจทราบเรื่องราวประวัติและสภาพแวดล้อมด้านตัวบุคคลและสภาพสังคมในช่วงชีวิตของแต่ละบุคคลนับเป็นคุณค่าที่สำคัญในการให้ความรู้เกี่ยวกับเกร็ดประวัติศาสตร์ที่นับวันจะลืมนหมดสิ้นไป เนื่องจากผู้ที่ได้เห็นเหตุการณ์ได้ล่วงลับไป ข้อควรคำนึงอย่างยิ่ง คือ เอกสารส่วนบุคคลประเภทจดหมายส่วนตัวที่เปิดโอกาสให้ค้นคว้านั้นมักมีการกลั่นกรองมาแล้วอย่างดีว่าไม่เป็นการเปิดเผยเรื่องราวส่วนตัวหรือข้อความส่วนที่กระทบกระเทือนถึงผู้อื่น ส่วนเอกสารประเภทบันทึกส่วนตัวและหนังสือชีวประวัติย่อมมีอดีตของผู้เขียนปะปนอยู่ไม่มากนักน้อย โดยเฉพาะหนังสืองานศพซึ่งมักเป็นธรรมเนียมในการเขียนสรรเสริญหรือบรรยายเฉพาะส่วนที่ดีของผู้ตายเท่านั้น

๗. หนังสือพิมพ์ นิตยสาร วารสาร

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ประเภทนี้จัดเป็นเอกสารร่วมสมัยที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ใช้ศึกษาเรื่องราวต่าง ๆ ของสังคม เนื้อหา ประเภทและจำนวนของสื่อสิ่งพิมพ์ทั้ง ๓ ชนิดที่มีจำนวนมากใช้ประโยชน์ในการศึกษาประวัติศาสตร์ร่วมสมัยได้อย่างดี

หนังสือพิมพ์ฉบับแรกของไทย คือ บางกอกเรคคอร์ด (Bangkok Recorder) เริ่มพิมพ์จำหน่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๓ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาหนังสือพิมพ์อีกหลายฉบับ เช่น บางกอกคาเลNDAR (Bangkok Calendar) หนังสือพิมพ์ฉบับแรกที่ดำเนินการโดยคนไทยซื้อหนังสือพิมพ์คอร์ตหรือคอร์ตข่าวราชการ ส่วนนิตยสารฉบับแรกของไทยคือตรุโณวาท เป็นต้น สื่อสิ่งพิมพ์ยุคแรกนี้ปัจจุบันเก็บรักษาและให้บริการค้นคว้าได้ที่หอสมุดแห่งชาติ

คุณค่าของสื่อสิ่งพิมพ์ทั้ง ๓ ประเภท คือการเป็นเอกสารร่วมสมัยที่ให้ข้อมูลรายละเอียดด้านต่าง ๆ รวมทั้งยังสะท้อนความสนใจ ค่านิยมและทัศนคติของประชาชนในแต่ละยุคสมัยได้เป็นอย่างดีส่วนข้อจำกัดของเอกสารประเภทนี้ คือข้อมูลคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง อาจเพราะความไม่รู้จริงหรือมีอคติ ส่วนหนังสือพิมพ์รายวันนั้นด้วยความเร่งรีบในการผลิตและจัดจำหน่ายเป็นรายวัน ทำให้เกิดข้อผิดพลาดได้มาก เพราะเสนอข้อมูลอย่างรวดเร็ว ข้อควรคำนึงในการใช้หลักฐานประเภทนี้ คือ ในบางรัฐบาลมีการตรวจตราเนื้อหาที่นำเสนอในหนังสือพิมพ์ก่อนพิมพ์ออกจำหน่าย ข้อมูลที่เป็นจริงหลายเรื่องอาจถูกตัดทอนหรือดัดแปลงไปจากเดิม ผู้ใช้หลักฐานประเภทนี้ต้องมีการตรวจสอบกับหลักฐานประเภทอื่น ๆ ด้วย

๘. งานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ชนิดนี้หมายถึงงานเขียนประเภทวิชาการ เช่น วิทยานิพนธ์ สารนิพนธ์ บทความ และงานวิจัย รวมทั้งประเภทหนังสืออ่านทั่วไปเชิงประวัติศาสตร์ งานเขียนเหล่านี้จัดเป็นหลักฐานชั้นรองแต่ให้ประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ เพราะมีการศึกษาค้นคว้าหลักฐานชนิดต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง และใช้ระเบียบวิธีการทางประวัติศาสตร์ในการวิเคราะห์วิจารณ์ หลักฐาน เนื้อหาของงานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ครอบคลุมเรื่องราวตั้งแต่อาณาจักรโบราณมาจนถึงปัจจุบันในด้านต่าง ๆ ทั้งการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การต่างประเทศ เป็นต้น และยังครอบคลุมถึงประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอีกด้วย

คุณค่าของงานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ คือ การให้ความรู้พื้นฐานเบื้องต้น ที่ช่วยขยายขอบเขตของวิชาการประวัติศาสตร์ให้กว้างขวางและน่าสนใจมากขึ้น มีการเสนอแนวความคิดใหม่ซึ่งแตกต่างตามการตีความและประเภทของหลักฐานที่ใช้ค้นคว้า งานเขียนประเภทนี้เหมาะสำหรับผู้สนใจประวัติศาสตร์ที่ไม่มีเวลาและความรู้ความชำนาญในการศึกษาค้นคว้าจากหลักฐานชั้นต้นด้วยตนเอง ซึ่งสามารถศึกษาจากงานที่ผ่านการค้นคว้าอย่างมีระบบมาแล้ว

ข้อจำกัดของงานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ คือ ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ต้องไม่ถือว่างานเขียนเหล่านี้ถูกต้องสมบูรณ์ หากเป็นเพียงการเสนอภาพของอดีตเพื่อปูทางให้ผู้สนใจศึกษาได้ค้นคว้าเรื่องดังกล่าวให้ลึกซึ้งหรือตีความตามหลักฐานที่ค้นพบมากขึ้นในภายหลัง

ใน พ.ศ. ๒๕๓๕ องค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรม แห่งสหประชาชาติ หรือ ยูเนสโก (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization: UNESCO) ได้ก่อตั้งแผนงานมรดกความทรงจำแห่งโลกขึ้น (The Memory of the World) โดยประกาศขึ้นทะเบียนมรดกเอกสารที่บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร (Documentary Heritage) แห่งโลกอันเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญของโลก สำหรับประเทศไทยมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เป็นลายลักษณ์อักษรที่ได้รับการจดทะเบียนจำนวนหลายรายการดังนี้

๑. จารึกหลักที่ ๑ หรือ จารึกพ่อขุนรามคำแหง เป็นจารึกเหตุการณ์ประวัติศาสตร์สมัยกรุงสุโขทัย สลักจารึกอักษรบนหลักเสาหินทรายแปงสี่เหลี่ยมด้านเท่าทรงกระโจม มีจารึกเป็นอักษรไทยทั้ง ๔ ด้าน สันนิษฐานว่าสลักมีการจารึกต่างยุคสมัยกันเนื่องจากการใช้ถ้อยคำและสำนวนภาษาที่แตกต่างกัน ยูเนสโกประกาศขึ้นทะเบียนศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงเป็นมรดกความทรงจำของโลกใน พ.ศ. ๒๕๔๖ ปัจจุบันกรมศิลปากรจัดแสดงศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงไว้ที่ห้องสุโขทัย อาคารประพาสพิพิธภัณฑ์ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร กรุงเทพมหานคร

๒. เอกสารสำคัญทางประวัติศาสตร์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของสยาม (พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๕๓) มีเอกสารต้นฉบับทั้งหมดประมาณแปดแสนหน้าอันเกี่ยวข้องกับการบริหารราชการแผ่นดิน การปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน อันแสดงให้เห็นถึงพระราชวิไลโอฬารและรัฐประศาสน์นโยบายในการปกครองและการพัฒนาประเทศ ให้เจริญก้าวหน้า ยูเนสโกประกาศขึ้นทะเบียนเอกสารชุดนี้เป็นมรดกความทรงจำของโลก ใน พ.ศ. ๒๕๕๒ ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี กรุงเทพมหานคร

๓. จารึกวัดโพธิ์ (วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม) เป็นจารึกสรรพวิทยาการของไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวบนแผ่นศิลา จำนวน ๑,๔๔๐ แผ่น เพื่อเผยแพร่ความรู้ให้กับประชาชน ประกอบด้วยความรู้ ๑.หมวดพระพุทธศาสนา ๒.หมวดเวชศาสตร์ ๓.หมวดวรรณคดีและสุภาษิต ๔.หมวดทำเนียบ ๕.หมวดประวัติ และ ๖.หมวดประเพณี ยูเนสโกประกาศขึ้นทะเบียนจารึกวัดโพธิ์เป็นมรดกความทรงจำของโลกใน พ.ศ. ๒๕๕๔

๔. บันทึกการประชุมของสยามสมาคมในพระบรมราชูปถัมภ์ (พ.ศ. ๒๔๔๗-๒๕๔๗) จำนวน ๑๖ เล่ม เป็นเอกสารรวบรวมบันทึกความคิดและการระดมสมองของสมาชิกสยามสมาคมอันประกอบด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการระดับสูง ชาวต่างชาติที่สนใจเรื่องของไทย ยูเนสโกประกาศขึ้นทะเบียนบันทึกนี้เป็นมรดกความทรงจำของโลกใน พ.ศ. ๒๕๕๖ ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร กรุงเทพมหานคร

๕. फिल्मกระจกหลวงและภาพต้นฉบับ ประกอบด้วยแผ่นฟิล์มกระจกชนิดเนกาทีฟ ๓๕,๔๒๗ แผ่น และภาพต้นฉบับ ๕๐,๐๐๐ ภาพ ที่ถ่ายระหว่าง พ.ศ. ๒๓๙๘-๒๔๗๘ ซึ่งเดิมเก็บรักษาในหอสมุดหลวงในอดีต ๓ แห่ง ยูเนสโกประกาศขึ้นทะเบียนฟิล์มกระจกหลวงและภาพต้นฉบับเป็นมรดกความทรงจำของโลกใน พ.ศ. ๒๕๖๐ ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร กรุงเทพมหานคร

๖. คัมภีร์ใบลานเรื่องตำนานพระธาตุพนม (ตำนานอุรังคธาตุ) เป็นตำนานที่แต่งในลักษณะนิทาน ปรัมปรา อันได้แก่ ตำนานพระธาตุพนม นิทานเกี่ยวข้องรอยพระพุทธรูปตามฝั่งแม่น้ำโขง และประวัติบุคคลสำคัญของลาว ยูเนสโกประกาศขึ้นทะเบียนคัมภีร์ใบลานตำนานอุรังคธาตุเป็นมรดกความทรงจำของโลกใน พ.ศ. ๒๕๖๑ ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เป็นลายลักษณ์อักษรดังกล่าวมาแล้วเป็นหลักฐานสำคัญที่มีบทบาทมากต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ยังมีหลักฐานประเภทกฎหมายและงานวรรณกรรมที่อาจใช้ศึกษาข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ได้ แต่ข้อควรคำนึงคือการใช้เอกสารประเภทกฎหมายต้องอาศัยความสามารถในการตีความกฎหมายที่แฝงความหมายพิเศษไว้ มิใช่การตีความตามตัวอักษรเท่านั้นส่วนงานวรรณกรรมผู้ใช้ต้องรู้และเข้าใจวรรณกรรมในแต่ละยุคสมัย สามารถแยกแยะข้อเท็จจริงออกจากจินตนาการของผู้ประพันธ์ได้

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เป็นลายลักษณ์อักษรทั้งหลักฐานขั้นต้นและหลักฐานชั้นรองต่างมีคุณค่าและข้อจำกัดในตัวเองทั้งสิ้น การศึกษาเรื่องราวประวัติศาสตร์ในหัวข้อใดหัวข้อหนึ่ง จึงจำเป็นต้องใช้หลักฐานหลายประเภทเพื่อตรวจสอบซึ่งกันและกันเพื่อความถูกต้องมากขึ้น

หลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร

หลักฐานประเภทนี้มีทั้งหลักฐานสมัยก่อนประวัติศาสตร์และหลักฐานสมัยประวัติศาสตร์ ซึ่งนักประวัติศาสตร์อาจศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองหรือต้องอาศัยการตีความจากนักวิชาการสาขาอื่น ๆ เช่น นักโบราณคดี นักมานุษยวิทยา นักธรณีวิทยา เป็นต้น หลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรแบ่งออกเป็น ๕ ประเภท ดังนี้

๑. หลักฐานทางโบราณคดี

หลักฐานทางโบราณคดี คือ สิ่งของที่มนุษย์สร้างขึ้น รวมทั้งสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ในอดีต หลักฐานในยุคก่อนประวัติศาสตร์ ได้แก่ ภาชนะเครื่องปั้นดินเผา เครื่องจักสาน เครื่องประดับที่ฝังไว้ตามหลุมศพ ภาพเขียนตามบริเวณเพิงหิน เพิงผา และปากถ้ำ เครื่องมือหิน เครื่องมือกระดูก เครื่องมือทำจากเขาสัตว์ งาช้าง ไม้ เครื่องมือโลหะ สำริด เหล็ก ทองแดง เครื่องประดับที่ทำจากเปลือกหอย ดินเผา ฟันสัตว์ งาช้าง กระดูกสัตว์ หิน รัตนชาติ ทองคำ เงิน แก้ว ผ้า ซากอาหาร ในระยะช่วงต่อของยุคก่อนประวัติศาสตร์และยุคประวัติศาสตร์ ชุมชนมีขนาดใหญ่มากขึ้น มีการสร้างแหล่งที่อยู่อาศัย ชุมชนสร้างคันดินล้อมรอบที่อยู่อาศัยและที่ฝังศพที่ปัจจุบันยังปรากฏร่องรอยอยู่มากมาย เป็นหลักฐานสำคัญในการศึกษาแหล่งชุมชนโบราณ ส่วนในยุคประวัติศาสตร์เมื่อมีภาษาเขียนแล้ว หลักฐานทางโบราณคดี ได้แก่ โบราณสถาน โบราณวัตถุทางศาสนา เช่น เจดีย์ สถูป พระพุทธรูป พระพิมพ์ เทวรูป ใบเสมาธรรมจักร ภาชนะดินเผา แก้ว โลหะ ไม้ เครื่องจักสาน เครื่องใช้ เครื่องประดับ เครื่องมือและอุปกรณ์ต่าง ๆ สภาพผังเมืองและสิ่งแวดล้อมด้านต่าง ๆ งานศิลปกรรม สถาปัตยกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม ปูนปั้น งานแกะสลักหิน งานไม้ งานเซรามิก งานกระจก งานเครื่องทอง เครื่องเงิน เครื่องเงิน เครื่องเหล็ก เครื่องสำริด เครื่องทองเหลือง ฯลฯ

หลักฐานทางโบราณคดีมีคุณค่ามากสำหรับการศึกษายุคก่อนประวัติศาสตร์ที่ยังไม่มีตัวอักษรและภาษาเขียนแม้สมัยประวัติศาสตร์ที่มีตัวอักษรและภาษาเขียนแล้วหลายเรื่องก็ต้องใช้หลักฐานทางโบราณคดีในการตรวจสอบเรื่องราวในหลักฐานประเภทลายลักษณ์อักษรที่ยังคลุมเครือไม่ชัดเจนให้ถูกต้องและชัดเจนมากขึ้น หลักฐานทางโบราณคดีมีใช้ในการศึกษาเรื่องราวการตั้งถิ่นฐาน วิถีชีวิตของมนุษย์ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในชุมชนกับสภาพแวดล้อมหรือธรรมชาติกายภาพที่มนุษย์อาศัยอยู่รวม รวมทั้งการศึกษาเปรียบเทียบลักษณะของโบราณสถานและโบราณวัตถุที่พบในท้องถิ่นต่าง ๆ อันแสดงถึงความสัมพันธ์กันของชุมชนต่าง ๆ ได้

จากคุณค่าของหลักฐานทางโบราณคดี นักประวัติศาสตร์จึงไม่อาจละเลยการใช้หลักฐานทางโบราณคดีสำหรับศึกษาเรื่องราวประวัติศาสตร์ การตีความหลักฐานทางโบราณคดีนั้น นักประวัติศาสตร์ที่มีพื้นฐานทางวิชาการด้านโบราณคดีสามารถทำได้เอง แต่ถ้าไม่มีพื้นฐานทางด้านโบราณคดีก็สามารถศึกษาได้ หากไม่อาจทำได้เองต้องศึกษาจากรายงานการศึกษาของนักโบราณคดี หรือทำการศึกษาคือความร่วมมือกันในการศึกษา

๒. หลักฐานทางศิลปกรรม

หลักฐานประเภทนี้ ประกอบด้วยสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรม งานด้านศิลปะแบ่งออกถึงจินตนาการและภูมิปัญญาในด้านวัฒนธรรมสุนทรีย์ของมนุษย์ที่เป็นเรื่องของความงามโดยเฉพาะ เนื่องจากศิลปะเกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตของมนุษย์ในด้านต่าง ๆ เช่น การคิดรูปแบบการสร้างบ้านเรือนให้เหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศ การประดิษฐ์เครื่องมือในการประกอบอาชีพ ภาชนะใส่อาหาร เครื่องนุ่งห่ม เครื่องประดับ ตลอดจนสิ่งต่าง ๆ ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมตามความศรัทธาและขนบธรรมเนียมประเพณี ดังนั้นงานศิลปะจึงสะท้อนความเชื่อ ค่านิยม อุดมการณ์ ความเป็นอยู่และสภาพสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ในแต่ละสมัย แต่ละพื้นที่ แต่ละวัฒนธรรม แต่ละชาติพันธุ์ รูปแบบและเนื้อหาที่นำเสนอในงานศิลปะเป็นสิ่งที่มีผู้สร้างต้องการสื่อแก่ผู้รับที่ส่วนมากเป็นสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยเฉพาะภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตามผนังถ้ำเป็นสิ่งสำหรับการบูชาสิ่งเหนือธรรมชาติ ภาพสลัก ภาพเขียน ภาพปูนปั้นแสดงเรื่องราวชาดกแสดงเรื่องราวของเทพเจ้าในศาสนา แสดงเรื่องในตำนาน เรื่องเล่า ลวดลายสัญลักษณ์มงคลต่าง ๆ เป็นสิ่งอุทิศถวายพระพุทธรูป เป็นรูปเคารพ เป็นสิ่งเช่นสรวงบูชาศรัทธาในระดับต่าง ๆ ซึ่งงานศิลปะที่เนื่องในศาสนาที่มีประโยชน์ต่อผู้เสพที่เป็นมนุษย์ด้วย เพราะเป็นสิ่งประเล้าประโลมใจให้เยือกเย็นเป็นสุข เป็นสื่อเทศที่ใช้เรียนรู้เรื่องราวต่าง ๆ ไปในขณะที่ชมความงามหรือเป็นสื่อประกอบการเรียนการสอน เช่น ภาพพระพุทธรูปประวัติและภาพชาดกในจิตรกรรมฝาผนัง สะท้อนถึงความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาและต้องการสื่อให้คนมุ่งประกอบกรรมดี งานศิลปะบางประเภท เช่น ภาพการ์ตูนล้อการเมืองที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์หรือวารสารต่าง ๆ เป็นที่เข้าใจง่ายและมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ เพราะสื่อถึงประเด็นที่สนใจของสังคมปัจจุบันโดยมีต้องบรรยายให้ยืดเยื้อ ผู้อ่านสามารถเข้าใจเรื่องราวได้ทันทีจากภาพการ์ตูนนั้น

๓. หลักฐานประเภทโสตทัศนวัสดุ

หลักฐานประเภทโสตทัศนวัสดุพัฒนามาก้าวหน้ามากในปัจจุบันและสามารถใช้ประโยชน์ได้สะดวกและรวดเร็วมากขึ้น หลักฐานประเภทนี้ ได้แก่ ภาพถ่าย แผนที่ แอ็บันติกเสียง โปสเตอร์ แอ็บวิตทัศน์ ภาพจากกล้องดิจิทัล (digital camera) ข้อมูลจากอินเทอร์เน็ต (internet) โทรศัพท์มือถือซึ่งสามารถให้ข้อมูลทั้งภาพถ่ายและเสียงได้อย่างสมบูรณ์และสะดวกรวดเร็ว

โดยทั่วไปแล้วหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรจะให้ข้อมูลที่แจ่มชัดกว่าหลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร แต่หลักฐานประเภทโสตทัศนที่ให้ภาพและเสียงจะให้ข้อมูลขั้นต้นที่ชัดเจนกว่าการบรรยายด้วยตัวอักษร

๔. นาฏศิลป์ ดนตรี เพลงพื้นบ้าน

เพลงพื้นบ้าน หมายถึง เพลงของชาวบ้านในแต่ละท้องถิ่นซึ่งมีแบบแผนและเนื้อร้องแตกต่างกันไปตามความนิยม ส่วนมากเป็นเพลงประกอบการละเล่นในโอกาสต่าง ๆ ของชุมชนหมู่บ้านนับรวมถึงเพลงกล่อมเด็ก ทำทางร้ายรำเนื้อร้องและทำนองดนตรีนับเป็นศิลปะที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมา มีส่วนสะท้อนชีวิตความเป็นอยู่ของสังคม อารมณ์และจินตนาการความรู้สึกของคนในแต่ละสังคม นักประวัติศาสตร์นำมาใช้เป็นข้อมูลประกอบหลักฐานชนิดอื่น ๆ ได้ แต่ต้องอาศัยผู้ที่มีความรู้เฉพาะด้านศึกษาตีความก่อน หลักฐานประเภทนี้มีคุณค่าต่อการศึกษาศาสตร์ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่น นอกเหนือจากวัฒนธรรมส่วนกลางซึ่งในอดีตมักเป็นการแสดงในราชสำนัก

๕. หลักฐานประเภทบอกเล่า

หลักฐานประเภทนี้แยกออกเป็น ๒ ลักษณะ คือประเพณีจากการบอกเล่า (oral tradition) หมายถึงประเพณีที่บอกเล่าเกี่ยวกับเรื่องราว เหตุการณ์ ความเชื่อ ค่านิยม และธรรมเนียมปฏิบัติในอดีตที่ถ่ายทอดด้วยคำพูดหรือคำร้องสืบทอดมาหลายชั่วคน เป็นนิทาน สุภาษิต ปริศนาคำทาย อีกลักษณะหนึ่งคือ ประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า (oral history) คือการบอกเล่าข้อมูลที่ผู้เล่าเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ร่วมสมัย ขณะที่ประเพณีจากการบอกเล่าเป็นวิธีการหาข้อมูลประวัติศาสตร์สมัยโบราณ ข้อมูลที่นักประวัติศาสตร์ได้จากประวัติศาสตร์จากการบอกเล่าคืออดีตชีวิตประวัติ หรือชีวิตประวัติของบุคคลที่น่าสนใจและเรื่องราวของเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่ง

คุณค่าของหลักฐานประเภทบอกเล่าคือเป็นข้อมูลที่มักไม่ปรากฏในหลักฐานประเภทลายลักษณ์อักษร อาจเนื่องจากผู้ที่เกี่ยวข้องไม่ยอมเปิดเผยตนเองเพราะเกรงจะมีผลกระทบต่ตนหรือต่อผู้อื่น หรือผู้เล่าอาจขาดทักษะในการเรียบเรียงเป็นลายลักษณ์อักษร ข้อมูลจากหลักฐานประเภทบอกเล่ามีความน่าเชื่อถือสูง เพราะผู้เก็บข้อมูลมีโอกาสซักถามผู้เล่าถึงประเด็นต่าง ๆ ที่น่าสนใจเป็นพิเศษ เช่น เกร็ดประวัติศาสตร์หรือบรรยากาศของเหตุการณ์ ข้อจำกัดของหลักฐานจากการบอกเล่ามีพื้นฐานจากความทรงจำมักคลาดเคลื่อนได้ง่าย โดยเฉพาะผู้ที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์มักเป็นผู้สูงอายุ ความจำอันแม่นยำอาจลดน้อยลง นอกจากนี้ยังต้องพิจารณาเรื่องอคติของผู้เล่าอันอาจเกิดจากความเข้าใจผิดหรือการมีผลประโยชน์เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์นั้น ข้อควรพิจารณาอีกประการหนึ่งคือหลักฐานประเภทบอกเล่าเผยแพร่ได้ในวงจำกัด เฉพาะผู้ที่สามารถเข้าถึงตัวแหล่งข้อมูลเท่านั้นผู้เล่ามักยินดีเปิดเผยข้อมูลเฉพาะกับผู้ที่ตนไว้วางใจเท่านั้น ด้วยข้อจำกัดของหลักฐานประเภทนี้ ผู้ใช้ควรต้องตรวจสอบกับหลักฐานประเภทอื่น ๆ เพื่อความถูกต้องแน่นอน นอกจากนี้การเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ต้องทำอย่างมีระบบแตกต่างจากการสัมภาษณ์โดยทั่วไป

ทั้งนี้การวิเคราะห์หลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ไม่ว่าจะเป็นหลักฐานทางโบราณคดีหรือหลักฐานอื่น ๆ ก็สามารถใช่วิธีการทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเข้ามาพิสูจน์และตรวจสอบหลักฐานได้อย่างเป็นปรวิสัย (Objectivity) มีการใช้อัตวิสัย (Subjectivity) หรืออคติและความคิดเห็นส่วนตัวในการวิเคราะห์ค่อนข้างน้อยกว่าหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร วิธีการทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่สามารถใช้วิเคราะห์หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ได้แก่

๑. การวิเคราะห์ภาพถ่ายดาวเทียมและภาพถ่ายทางอากาศ เนื่องจากในการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นการสร้างเมืองหรือการตั้งชุมชนโบราณจะมีร่องรอยของสิ่งปลูกสร้างของมนุษย์หลงเหลือปรากฏอยู่ สิ่งก่อสร้างเหล่านี้ของมนุษย์อาจจะเพื่อการป้องกันภัยจากการรบและสงคราม การเกษตรกรรม และการชลประทาน เป็นต้น ทำให้หากเมืองหรือชุมชนโบราณจะปรากฏร่องรอยของคูน้ำ บาราย และเขื่อน ตลอดจนคันดินที่ก่อขึ้นเป็นกำแพงเมืองเพื่อป้องกันศัตรู ผลการวิเคราะห์ภาพถ่ายดาวเทียมและภาพถ่ายทางอากาศจะช่วยให้เห็นภาพกว้าง (Bird-eye view) และเห็นร่องรอยของสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นในอดีต ดังเช่นที่ผู้ช่วยศาสตราจารย์วิชา ศุภจรรยา แห่งคณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้ค้นพบร่องรอยของชุมชนโบราณในประเทศไทยมากกว่า ๑๒๐ แห่ง ด้วยวิธีการเช่นนี้

๒. การตรวจวิเคราะห์ทางเคมี (Chemical analysis) ช่วยให้เข้าใจประวัติศาสตร์ได้มากขึ้น เช่น การวิเคราะห์องค์ประกอบทางเคมีของน้ำยาอาบศพมัมมี่ทำให้เข้าใจกรรมวิธีในการทำมัมมี่ของอียิปต์สำหรับประวัติศาสตร์ไทย การวิเคราะห์ทางเคมีนอกจากจะช่วยให้เข้าใจประวัติศาสตร์ได้มากขึ้นแล้วยังช่วยให้การอนุรักษ์โบราณวัตถุและโบราณสถานด้วยวิธีการที่เป็นวิทยาศาสตร์ทำได้ถูกต้องมากขึ้น เช่น มีความพยายามในการวิเคราะห์ทางเคมีของกระจกเกียบอันเป็นกระจกเงาบาบสีเนื้อบางมากที่ขังไทยโบราณสามารถหุงได้และมีความคงทนเงางามสะท้อนแสงอยู่ได้ทนนาน และถูกนำมาใช้ประดับเสาศีลาและผนังด้านนอกพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามนับแต่โบราณ แต่สูตรในการหุงกระจกเกียบดังกล่าวให้เงางามทนทานนั้นได้สูญหายไป ทำให้การปฏิสังขรณ์พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามทำได้ยากและไม่คงทน หากสามารถวิเคราะห์องค์ประกอบทางเคมีได้สำเร็จแน่ชัดก็อาจจะช่วยให้รู้พื้นฐานสูตรและกรรมวิธีในการหุงกระจกเกียบแบบโบราณได้ และทำให้สามารถอนุรักษ์โบราณสถานได้ดีมากยิ่งขึ้นอีกด้วย ดังที่ใน พ.ศ. ๒๕๖๔-๒๕๖๖ นายรัชพล เต๋จ๊ะยา ครูผู้สอนวิชาเคมีโรงเรียนสตรีวิทยาและเป็นนักศึกษาปริญญาเอกสาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ทำการวิจัยฟื้นฟูการหุงกระจกเกียบตามสูตรของบรรพบุรุษจนสามารถผลิตกระจกเกียบแบบโบราณใช้ในการบูรณะฐานชุกชีพระประธานในวิหารวัดสุทัศน์เทพวรารามฯ ได้เป็นผลสำเร็จแล้ว

๓. การตรวจอายุด้วยกัมมันตรังสีคาร์บอน (Radiocarbon dating) ใช้ตรวจสอบอายุของโบราณวัตถุหรือโบราณสถานที่มีอินทรีย์วัตถุเจือปน ทั้งนี้ในธรรมชาติจะมีคาร์บอน-๑๔ อันเป็นไอโซโทปที่ไม่เสถียรของธาตุคาร์บอนและพืชจะดูดซึมเข้าไปผ่านกระบวนการสังเคราะห์แสง (Photosynthesis) เมื่อสิ่งมีชีวิตบริโภคพืชเข้าไปก็จะได้คาร์บอน-๑๔ นี้เข้าไปสะสมในร่างกายหรือแม้แต่โครงกระดูกไว้ด้วย ทั้งนี้คาร์บอน-๑๔ จะค่อย ๆ สลายตัวลงไปตามกาลเวลาและมีครึ่งชีวิต (half-life) ที่แน่นอนพอสมควร การตรวจสอบอายุด้วยการตรวจคาร์บอน-๑๔ ที่หลงเหลืออยู่ในโบราณวัตถุและแม้แต่โบราณสถานย่อมสามารถทำได้ วิธีการนี้คิดค้นโดย Willard Libby ศาสตราจารย์แห่งมหาวิทยาลัยชิคาโกทำให้ได้รับรางวัลโนเบลสาขาเคมีในปี ค.ศ. ๑๙๖๐ แม้กระทั่งอิฐอันเป็นส่วนหนึ่งของโบราณสถานก็อาจจะมิใช่แค่ดินหรือฟางอันเป็นสารอินทรีย์วัตถุเจือปนในเนื้ออิฐหรือแม้แต่ปูนดำอันเป็นการใช้ปูนขาวผสมกับน้ำอ้อยหรืออินทรีย์สารอื่น ๆ เพื่อใช้เป็นปูนในการก่อสร้างโบราณสถานของไทยก่อนที่โลกจะมีการคิดค้นปูนซีเมนต์พอร์ตแลนด์ขึ้นมาในภายหลัง การวิเคราะห์ปูนดำที่มีอินทรีย์วัตถุเจือปนก็จะใช้ตรวจสอบอายุของโบราณสถานได้ ด้วยวิธีการตรวจอายุด้วยกัมมันตรังสีคาร์บอน ทำให้นักโบราณคดีของไทยสามารถวิเคราะห์อายุของโลงไม้ของมนุษย์โบราณยุคก่อนประวัติศาสตร์ค้นพบในถ้ำที่อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน รวมทั้งแหล่งโบราณคดีอื่น ๆ อีกหลายสิบแห่งได้

๔. การตรวจวิเคราะห์ลำดับดีเอ็นเอ (DNA sequencing) เกิดขึ้นจากการประกาศทฤษฎีโครงสร้างดีเอ็นเอเป็นรูปแบบคู่เวียน (Double Helix) ในปี ค.ศ. ๑๙๕๓ โดย James Watson และ Francis Crick สองนักชีววิทยาโมเลกุลชาวอเมริกันผู้ได้รับรางวัลโนเบลทางการแพทย์ ต่อมา Frederick Sanger ได้พัฒนาการตรวจวิเคราะห์ลำดับดีเอ็นเอได้สำเร็จเป็นคนแรก ในปี ค.ศ. ๑๙๕๕ และได้รับรางวัลโนเบลสาขาวิชาเคมี ในปี ค.ศ. ๑๙๕๘ มีการใช้วิธีการตรวจวิเคราะห์ลำดับดีเอ็นเอเพื่อตอบคำถามว่าคนไทยมาจากไหน โดยรองศาสตราจารย์ ดร.วิภู กุตะนันท์ อาจารย์ประจำภาควิชาชีววิทยา คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ซึ่งค้นพบว่า คนไทยแต่ละภูมิภาคมีลำดับดีเอ็นเอที่แตกต่างกัน คนในภาคกลางมักมีลำดับดีเอ็นเอของคนเชื้อสายมอญ คนไทยในภาคใต้มักมีลำดับดีเอ็นเอคล้ายกับคนเชื้อสายมอญผสมกับคนอินเดียได้ ในขณะที่คนไทยภาคเหนือ มักจะมีลำดับดีเอ็นเอคล้ายคลึงกับคนไตในจีนตอนใต้ ดังนั้นคนไทยจริง ๆ อาจจะเป็นการผสมผสานจากหลายเชื้อชาติและมีที่มาที่หลากหลายแต่อาศัยอยู่ร่วมกันในดินแดนไทย

๕. การวิเคราะห์โครงกระดูกทางกายวิภาคศาสตร์ เป็นวิธีการพิจารณาสัณฐานวิทยาของกระดูก (Bone morphology) ที่ศาสตราจารย์นายแพทย์สุด แสงวิเชียร อดีตคณบดีคณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล ทำงานร่วมกันกับศาสตราจารย์ชิน อยู่ดี แห่งคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร และนักวิชาการทางโบราณคดีชาวเดนมาร์ก ใช้วิเคราะห์โครงกระดูกมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่ขุดค้นพบที่หมู่บ้านเก่า ตำบลจระเข้ม่อก อำเภอมืองกาญจนบุรี จังหวัดกาญจนบุรี และที่เพิงผาหน้าถ้ำพระไถ่ถ้ำน้ำตกไทรโยค ทำให้ศาสตราจารย์นายแพทย์สุด สันนิษฐานจากสัณฐานวิทยาของโครงกระดูกว่าคนไทยอยู่ที่นั่นดินแดนไทยมานานแล้ว หาได้อพยพมาจากเทือกเขาอัลไตในจีนไม่

๖. การตรวจพิสูจน์ทางนิติวิทยาศาสตร์ (Forensic sciences) อันได้แก่ การเอ็กซเรย์มัมมี่ของอียิปต์ทำให้ทราบรอยโรคอันอาจจะช่วยให้วินิจฉัยสาเหตุของการเสียชีวิตได้ หรือการตรวจคราบเขม่าดินปืนซึ่งจะมีปรากฏที่ปากแผลทางเข้าของรอยกระสุนและบนมือของฆาตกรผู้ลั่นไกปืน เป็นต้น และเป็นหลักฐานสำคัญในกระบวนการยุติธรรมและการพิจารณาคดีในศาล ซึ่งต่อมาก็จะกลายเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์

๗. การชันสูตรพลิกศพ (Autopsy) อันเป็นการตรวจสอบด้วยการผ่าศพเพื่อหาสาเหตุของการเสียชีวิตโดยเฉพาะอย่างยิ่งการตายที่ผิดธรรมชาติ เป็นหลักฐานทางวิทยาศาสตร์ที่สำคัญในกระบวนการยุติธรรม และหากเป็นการชันสูตรพลิกศพของบุคคลสำคัญย่อมเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ต่อไปในอนาคต

๘. การตรวจพิสูจน์รอยเท้าดิจิทัล (Digital footprint) โดยการวิเคราะห์อัตลักษณ์บุคคลทางอิเล็กทรอนิกส์ (Digital identity) ด้วยการเก็บข้อมูลรหัสประจำตัวของอุปกรณ์ (MAC Address: Media Access Control Address) และการเก็บข้อมูลเลขที่อยู่ไอพี (IP Address : Internet Protocol Address) ช่วยให้ทราบว่าใครเป็นผู้เผยแพร่ข้อความหรือข่าวลือต่าง ๆ บนสื่อสังคม อันจะเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ต่อไป

ทั้งนี้ในอนาคตวิธีการทางวิทยาศาสตร์อื่น ๆ ที่ปรากฏในการพิสูจน์หลักฐานในโลกปัจจุบันก็จะเป็นวิธีการทางประวัติศาสตร์ต่อไปในอนาคตอันใกล้

สิ่งที่สำคัญเหนือสิ่งอื่นใดคือต้องซื่อสัตย์กับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ไม่ตีความหลักฐานทางประวัติศาสตร์จนเกินไปจนข้อมูลที่มีอยู่ไม่ตีความหลักฐานทางประวัติศาสตร์โดยไม่ซื่อสัตย์ ไม่บิดเบือนหรือสร้างหลักฐานทางประวัติศาสตร์เสียเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างหลักฐานทางประวัติศาสตร์ปลอมเพื่อหวังกำไรจากการค้าวัตถุโบราณที่ปลอมแปลงหรือขโมยมาอันเป็นพฤติกรรมที่ทำลายสมบัติของชาติ

ความไม่ซื่อสัตย์ต่อข้อมูลของนักประวัติศาสตร์ถือว่าการบิดเบือนหลักฐานทางวิชาการอย่างร้ายแรง มีกรณีตัวอย่างที่นักประวัติศาสตร์ไม่ซื่อสัตย์ต่อข้อมูลทำให้นำไปสู่ข้อสรุปที่ไม่ถูกต้องเพราะใช้ข้ออ้างจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ไม่ถูกต้องอยู่มากมาย อ้างอิงหลักฐานที่ไม่เป็นจริง สร้างข้อมูลเท็จ (Data falsification) และแต่งเติมข้อมูลเอาเอง (Data Fabrication) เช่น

๑. อ้างอิงจากหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษในประเทศไทยว่าผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ทรงเข้าร่วมประชุมคณะรัฐมนตรี จนหนังสือพิมพ์ฉบับนั้นต้องออกมาแถลงข่าวว่าไม่เป็นจริง เพื่อจะนำไปสู่ข้อสรุปในงานวิจัยทางประวัติศาสตร์ของตนเองว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงต่อต้านคณะราษฎรและต้องการฟื้นคืนพระราชอำนาจกลับไปสู่สมบูรณาญาสิทธิราชย์

๒. อ้างอิงเอกสารจากหอจดหมายเหตุทางการทูตของต่างประเทศที่ยังไม่เปิดเผยอย่างเป็นทางการ (Declassified) อันเป็นรายงานของนักการทูตที่ทำการข่าว (Intelligence) ในประเทศไทยแล้วเขียนรายงานกลับไปยังกระทรวงการต่างประเทศของตน แต่กลับแต่งเรื่องขึ้นมาว่าเป็นจดหมายของนักการเมืองไทยที่ลักลอบการเมืองในต่างแดนแล้วฝากเอกสารไว้ และแต่งข้อมูลด้วยว่าเนื้อหาในเอกสารนั้นเกี่ยวข้องกับกรณีสวรรคตซึ่งหาได้เป็นความจริงเช่นนั้นไม่ เป็นต้น

นอกจากนี้นักเรียนยังต้องตระหนักว่า เราต้องใช้ความคิดวิจารณ์ญาณในการอ่านงานวิจัยและหนังสือประวัติศาสตร์ที่มีผู้เขียนขึ้นว่ามีความถูกต้องน่าเชื่อถือได้เพียงไรอย่างไรรอบคอบ โดยไตร่ตรองวินิจฉัยหลักฐานที่หนักแน่นเป็นเหตุเป็นผลรับฟังได้มากน้อยแค่ไหน ความเป็นวิทยาศาสตร์มากน้อยเพียงใดก่อนที่จะปักใจเชื่อ ทั้งนี้ประวัติศาสตร์สามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามหลักฐานที่มีการค้นพบใหม่และความก้าวหน้าของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่ทำให้การวิเคราะห์ตรวจสอบหลักฐานสามารถทำได้ดียิ่งขึ้น

กิจกรรมเสนอแนะ

๑. นักเรียนศึกษาเนื้อหาในบทเรียน แล้วแบ่งกลุ่มนำเสนอแนวคิดตามประเด็นต่อไปนี้
 - ประวัติศาสตร์มีคุณค่าต่อการดำเนินชีวิตอย่างไร
 - ท่านเห็นด้วยหรือไม่ว่าหลักฐานชั้นต้นหรือหลักฐานชั้นรองก็อาจให้ข้อเท็จจริงที่คลาดเคลื่อนพอ ๆ กัน
 - วิธีการทางประวัติศาสตร์ตอบสนองความอยากรู้อยากเห็นของมนุษย์ได้อย่างชัดเจนอย่างไร
 ๒. ให้นักเรียนแบ่งกลุ่มจัดทำโครงการทางประวัติศาสตร์ ศึกษาเกี่ยวกับชุมชนของนักเรียนในเรื่องที่นักเรียนสนใจ โดยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์
 ๓. ครูนำเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่เป็นหลักฐานชั้นต้น (ที่เป็นสำเนา หรือฉบับที่พิมพ์แล้ว) ให้นักเรียนศึกษาวิเคราะห์ตามประเด็นต่อไปนี้
 - เอกสารนั้นสร้างขึ้นโดยใคร เมื่อใด และมีวัตถุประสงค์อย่างไร
 - เอกสารนั้นมีความน่าเชื่อถือหรือไม่อย่างไร มีความเที่ยงตรงหรือไม่ มีข้อจำกัดอย่างไร
 - ข้อสนเทศที่ได้จากเอกสารนั้นมีอะไรบ้าง
 - ผู้ศึกษามีความคิดเห็นเกี่ยวกับเอกสารอย่างไรบ้าง
 ๔. แบ่งกลุ่มนักเรียนออกเป็น ๕ กลุ่ม มอบหมายให้รวบรวมรายชื่อและสาระสำคัญของหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในช่วงสมัยที่รับผิดชอบ ได้แก่
 - สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในดินแดนไทย
 - สมัยสุโขทัย
 - สมัยอยุธยา
 - สมัยธนบุรี
 - สมัยรัตนโกสินทร์ช่วงรัชกาลที่ ๑-๓
- แล้วนำข้อมูลสาระสำคัญของหลักฐานทางประวัติศาสตร์นำเสนอในรูปแบบนิทรรศการ

คำถามท้ายบท

๑. ประวัติศาสตร์คืออะไร มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมของสังคมมนุษย์ เวลา ผลกระทบต่อสังคมและหลักฐานทางประวัติศาสตร์อย่างไร
๒. ประวัติศาสตร์จะทำให้เราเข้าใจปัญหาของสังคมในปัจจุบันได้อย่างไร จงยกตัวอย่างอธิบายพอสังเขป
๓. ขั้นตอนการตรวจสอบและตีความหลักฐานมีความสำคัญต่อการศึกษาดังกล่าวอย่างไร จงอธิบาย
๔. จงอธิบายเปรียบเทียบหลักฐานชั้นต้นกับหลักฐานชั้นรอง ข้อดีและข้อจำกัดของหลักฐานแต่ละประเภท พร้อมยกตัวอย่างหลักฐานที่เป็นช่วงสมัยเดียวกันประกอบการอธิบาย
๕. อธิบายความหมายและความสำคัญของใบบอก สารตรา และศุภอักษร
๖. original sources แตกต่างกับ oral tradition อย่างไร จงอธิบาย พร้อมยกตัวอย่างประกอบ
๗. historical method หมายถึงอะไรและมีขั้นตอนกระบวนการอย่างไร จงสรุปสั้น ๆ พอเข้าใจ
๘. เอกสารทางประวัติศาสตร์ที่มีกรอบนิทานพื้นบ้านเข้าไปด้วย คือเอกสารประเภทใดและมีคุณค่าต่อการศึกษาดังกล่าวอย่างไร
๙. หากต้องการศึกษาพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ไทยในสมัยอยุธยา ควรใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ใดบ้าง
๑๐. งานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ มีคุณค่าอย่างไร จงอธิบาย